

İRAN'IN NÜKLEER PROGRAMI: ULUSLARARASI HUKUK BAĞLAMINDA BİR ANALİZ

İRAN'S NUCLEAR PROGRAM: AN ANALYSIS IN RESPECT OF INTERNATIONAL LAW

Dr. Mehmet DALAR

Abant İzzet Baysal Üniversitesi İİBF

Uluslararası İlişkiler Bölümü

mehmetdalar@mynet.com

Öz

Bu çalışmada hem enerji hem de silah olarak kullanılabilen nükleer malzemeyle ilgili uluslararası hukuktaki düzenlemeler çerçevesinde İran'ın nükleer programı incelenmektedir. İran'ın enerji durumu ile nükleer programının niteliğine değinen çalışma, nükleer malzemenin enerji amacı dışında kullanımını önlemek için kurulan Uluslararası Atom Enerjisi Kurumunun İran'da yaptığı incelemeler ışığında İran'ın nükleer programının barışçı amaçlı olup olmadığını değerlendirmektedir. Uluslararası hukukun gelişimine katkıda bulunmak amacıyla nükleer malzemeye sahip olan bütün devletlerde denetim mekanizmasının güçlendirilmesi noktasından hareket eden bu çalışma, Birleşmiş Milletler güvenlik konseyine sevk edilen İran'ın nükleer programıyla ilgili gelişmeleri analiz ederek ancak müzakereler yoluyla İran'ın nükleer programının getirdiği sorunların çözülebileceğini ön görmektedir.

Anahtar kelimeler: uranyum zenginleştirilmesi, nükleer enerji, nükleer silah, nükleer denetim

Abstract

This study examines Iran's nuclear programme in the context of arrangements of international law related to nuclear materials used to both produce energy and weapon. Researching energy sources of Iran and nature of her nuclear programme the study analyzes and evaluates whether Iran's nuclear programme is peaceful or not in the light of investigations conducted by International Atomic Energy Agency founded to prevent nuclear proliferation and to control over the use of nuclear material other than producing energy. From point of view that control measures should be taken and strengthened on the nuclear activities and materials of all States to contribute growth of international law, the study analyzes developments concerning Iran's nuclear programme referred to the United Nations Security Council, and suggests that nuclear problem should be resolved only by means of negotiations.

Key Words: Uranium enrichment, nuclear energy (power), nuclear weapon, nuclear inspection.

Giriş

İran'ın sahip olduğu enerji kaynaklarının gittikçe artan nüfusunun ihtiyacını karşılamayacağı düşüncesinden hareketle nükleer enerji elde etmek için yürüttüğü nükleer programı aracılığıyla nükleer silah elde edebileceği konusunda şüpheler olduğundan, İran'ı bu programından vazgeçirmeye yönelik kurumsal ve siyasal girişimler sürmektedir. Kurumsal anlamda, İran'ın bu konuda taraf olduğu uluslararası antlaşma hükümlerini yerine getirip getirmediğini denetleyen ve insancıl amaçlı nükleer enerji üretilmesine yardımcı olan UAEK (Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu) tarafından yürütülen denetimler sonucunda İran'ın ilerde

nükleer silah üretmeyeceği ve UAEK'nın bilgisi dışında gizli olarak nükleer silah elde etmeyeceği garantisi verilmemektedir. Bu konuda kurumsal düzenlemelerin yetersiz olması, uluslararası hukukun gelişimini henüz tamamlamamasının da etkisiyle günümüzde siyasal ve ekonomik sorunlara yol açabilmektedir.

İran'ın nükleer silah elde etmesinde endişe edilen önemli hususlardan biri, ABD (Amerika Birleşik Devletler)'nin Ortadoğu'daki petrol ve diğer zenginlik kaynakları üzerindeki çıkarlarını olumsuz etkileyecek şekilde 1979 yılında İran'da gerçekleşen İslam Devrimden sonra değişen İran'ın dış politikası¹ sonucunda bu devrimin bölgeye yayılma ihtimalinin yüksekliğinden kaynaklanmaktadır. Bölgede zenginlik kaynaklarının dengesiz dağılımının da etkisiyle ekonomik alanda gözlenen geri kalmışlığın yanı sıra insan hakları ve ana özgürlükler yönünden de geri kalan Ortadoğu'nun otoriter Devletlerindeki halklarının demokrasiden yoksun baskıcı ortamda yaşamaları, eğitimsizlik ve düşük hayat standardı bu ülkelerde Amerikan çıkarlarına aykırı rejim değişiklikleri faaliyetlerinin sempati kazanmasına yol açan ortamlar hazırlamıştır. Ayrıca ABD'nin Irak işgali, bu devletin desteğiyle İsrail'in işgalci ve saldırgan tutumu, baskıcı Arap yönetimlerinin kendi iktidarlarını sürdürme pahasına bu devletlere bağımlılıkları ve mezhebi kaygıları, ABD ve İsrail'e karşı şiddet söylemlerini sürdüren İran yönetiminin ve desteklediği örgütlerin, mezhep farklılıkları hariç tutulursa, bölge halkı nezdinde önem kazanmasına neden olmuştur. Bu da bölge halkını sürekli çatışma riski altında tuttuğundan ekonomik ve sosyal gelişmelerini olumsuz etkilemektedir.

Bölge barışına potansiyel tehdit olan silahlanma yarışı ve silahlanmaya ayrılan kaynaklar, bölge ülkelerindeki halkları ekonomik yönden geri bırakmakla beraber bölge devletleri arasındaki anlaşmazlıkları da derinleştirmesinin yanında sürekli istikrarsızlık oluşturduğundan barışçı girişimlerin sonuçsuz kalmasına neden olmaktadır.

Nükleer silah dâhil her türlü silahlanma girişiminin bölgesel barışa tehdit olduğu eğiliminde olan bu çalışmada nükleer enerjinin özelliği, İran'ın enerji durumu, İran'ın nükleer programının barışçıl amaçlı olup olmadığı, bölgesel barışı etkileyip etkilemediği, uluslararası hukuk belgelerinde nükleer silahların kullanımıyla ilgili getirilen düzenlemeler ışığında İran'ın bu konuda taraf olduğu uluslararası antlaşma hükümlerini yerine getirip getirmediği gelişen olaylarla analiz edilerek bu konuda sürdürülen çalışmalar hakkında değerlendirme yapılmaktadır.

¹ İran Anayasasının Devletin Hedefleri başlığındaki 3. madde 16. paragrafı hedeflerden biri olarak "ülkenin dış politikası İslami kriter, tüm Müslümanların kardeşliği ve dünyadaki özgürlük savaşçılarına karşılıksız destek üzerine temellendirmek" şeklinde tanımlamıştır. 154. maddede ise, diğer ülkelerin işçilerine karşı hakaniyet mücadelesi sürdüren özgürlük savaşçıları desteklediği hükümü yer almaktadır. Anayasa metni için bkz. Oefre, "Iran - Constitution", çevrimiçi, <http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/ir.html> 29.01.2005. İran'ın dış politikasıyla ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Arı, Tayyar, 2000'li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi, 4.baskı, Alfa y. İstanbul, 1999, s.146-151.

I. Nükleer Enerji ve Nükleer Silah

Nükleer enerji ve nükleer silah, uranyum veya plütonyum elementlerinden üretilmektedir. Yoğun, sert ve gümüş beyazı renginde bir metal olan uranyum doğal elementler arasında atom ağırlığı en yüksek olanıdır.² Atom enerjisi veya çekirdek enerjisi de denilen nükleer enerji, uranyum veya plütonyum gibi ağır ya da tersine hidrojenin izotoplar olan döteryum ve trityum gibi hafif çekirdeklerin parçalanmasıyla iki tür zincirleme tepkimeyle ortaya çıkar. Ağır çekirdeklerin parçalanmasıyla füzyon, hafif çekirdeklerin etkileşip daha ağır bir çekirdeğe dönüşmesiyle fisyon oluşur. Her iki zincirleme tepkide de oluşan çok küçük kütle kaybıyla birlikte enerjiye dönüşür. Deneysel olarak ilk nükleer tepkime 1919 yılında Rutherford tarafından gerçekleştirilmiş, ilk denetimli zincirleme tepkime ise 1942 yılında Chicago Üniversitesinde oluşturulmuştur.³ Nükleer yakıt kaynağı olan uranyum cevherleri, bilinen bütün fosil yakıt çökellerinden daha çok enerji içermektedir. 0,5 kg uranyum yaklaşık bin 360 ton kömüre eşdeğer enerji vermektedir.⁴ Başka bir kaynağa⁵ göre uranyum ve plütonyum maddelerinden üretilen nükleer yakıtlar kömür, petrol gibi kimyasal yakıtlara nazaran birim kütle başına (kilogram) yaklaşık 10^8 kat daha fazla enerji içermektedir. Buna paralel olarak, konvansiyonel teknolojiye nükleer teknolojiye geçiş esnasında, medeniyet ve teknoloji alanında yapılan sıçrama, yelkenli gemiden buharlı gemiye, atlı arabadan benzinli motorları kullanan arabalara ve uçaklara geçişte yaşanan gelişmeden daha büyük olmuştur.

Zenginleştirilmiş uranyumdan elde edilen nükleer silahlar, nükleer bir yakıt ya da radyoaktif izotop içeren ya da kullanan ve patlama, başka denetlenmeyen nitelikte nükleer dönüşme veya nükleer yakıtın ya da radyoaktif izotopların radyoaktifliği sonucu yaygın yıkım, genel etkili zarar veya yaygın zehirlenme doğuracak yetenekteki her türlü silah olarak tanımlanmaktadır. Bu silahların başlıcaları uranyum ve plütonyum elementinin parçalanması sonucu elde edilen atom bombası ile hidrojen izotopları ya da lityumun helyuma katılması sonucunda elde edilen hidrojen bombası olmaktadır. Ayrıca atomun daha küçük parçalara ayrılması yöntemiyle elde edilen nötron bombası ile parçalanmış atomun radyoaktif izotoplara dönüştürülmesiyle radyoaktif silahlar da bu gruba dahildir.⁶ Nükleer silahın yıkıcı etkisi patlamayla sınırlı değildir. Önemli etkisi ortama yayılan ısının yıkıcı etkisiyle radyoaktif izotoplar biçiminde yüzlerce hatta binlerce yıl çevrede kalabilecek öldürücü ışınımdır. Patlama sonucunda atmosferde yayılan radyoaktif tozların neden olduğu serpinti rüzgarla uzun

² AnaBritannica, C.31, Hürriyet y., İstanbul, 1994, s.16.

³ Genel Kültür Ans. Milliyet y., İstanbul., 1991, s.304.

⁴ AnaBritannica, C.31, Hürriyet y., 1994, İstanbul, s.16.

⁵ Şahin, Sümer, "Dünya'da ve Bölgede, Alternatif Enerji Kaynakları İçinde Nükleer Enerjinin Yeri ve Önemi", (çevrimiçi) <http://w3.gazi.edu.tr/~sumer> 11.07.2006.

⁶ Pazarıcı, Hüseyin, Uluslararası Hukuk Dersleri, IV Kitap, Turhan Kitabevi, Ankara, 2000, s.219.

mesafelere taşınarak uzun süreli bir radyoaktif tehlike oluşturabilir.⁷ ABD tarafından atom bombası atılan Hiroşima ve Nagasaki bölgesinde canlıların sakat veya özürlü doğmaları bu silahın uzun süreli etkisinin açık göstergesidir.

Yavaş nötronlarla çekirdeği bölünebilen ve oldukça az bulunan çekirdeği bölünebilen tek doğal madde olan ²³⁵U (Uranyum 235) izotopunun çeşitli amaçlarla kullanılabilmesi için çok bulunan ²³⁸U izotopundan ayrılması gerekmektedir. ²³⁸U izotopu da nötronları soğurup negatif beta bozunmasına uğradıktan sonra yavaş nötronlarla çekirdeği bölünebilen yapay plütonyum elementine dönüşür. Doğal uranyum, ²³⁵U sürdürülen çekirdek bölünmesi tepkimesinin gerçekleştirildiği ve aynı zamanda ²³⁸U'ın dönüştürüldüğü reaktörlerde kullanılabilir.⁸ ²³⁵U elementinin izotoplara ayrılması sürecinde içeriğinin artırılmasıyla elde edilen zenginleştirilmiş uranyum⁹ hem nükleer enerji üretiminde hem de nükleer silah sağlamada kullanılabilen insani ve gayri insani olmak üzere iki yönü bulunmaktadır. İnsani yönünün ağırlıklı olarak kullanılması ve askeri amaçlarla kullanımının engellenmesi amacıyla UAİK, üye ülkelerde yönlendirme, teftiş ve inceleme yetkisine sahiptir.

Yüksek zenginleştirilmiş uranyum ise ²³⁵U'nin konsantrasyonundan % 20 daha fazla olup p-2 santrifüjlerde elde edilmektedir. Nükleer silahlarda bölünmeye yatkın uranyum genellikle silah aşaması olarak bilinen %85'ten daha fazla ²³⁵U içerir. Bunun % 20'ye kadar başarımı nükleer silahın elde edilmesi için yeterli olup ağır su santrallerinde kullanılmaktadır.¹⁰ Hafif su santrallerinde kullanılan düşük zenginleştirilmiş uranyum ise ²³⁵U'nin konsantrasyonundan % 20 daha az uranyum içerir. UAİK'nin denetiminin önemli parçası da hafif su santrallerinde üretilen ve dünyada yaygın santrallerde üretilen ²³⁵U konsantrasyonunun %3-5 kadarını içeren üretim düzeyidir.

Aşağıda UAİK tarafından İran'da uranyumun bu düzeyleri üzerinde yapılan denetim ve inceleme sonucunda tutulan raporlar dikkate alınarak İran'ın nükleer enerji programı ve uluslararası sonuçları değerlendirilecektir.

II. Nükleer Silahların Kullanımı ve Uluslararası Hukuk

Her ne kadar savaş hukukuna aykırı olsa da, eski tarihlerden zamanımıza kadar savaşlarda rakibe karşı en kısa zamanda istenen sonucu elde etmek amacıyla imha edici özelliği yüksek silahlara başvurulmuştur. Yıkıcı özelliği yüksek olan nükleer silah en son 2. Dünya Savaşında kullanılmıştır. ABD'nin Japonya'ya 1945 yılında attığı atom bombasının yıkıcı

⁷ AnaBritannica, C.24, Hürriyet y., İstanbul, 1994, s. 101.

⁸ AnaBritannica, C.31, Hürriyet y., 1994, İstanbul, s.16.

⁹ Wikipedia, "Enriched uranium", (çevrimiçi) <http://en.wikipedia.org/wiki/Uraniyum-235>, 23.07.2006

¹⁰ Aynı yer.

etkileri ve rakip güç Sovyetler Birliği'nin de bu silaha sahip olmasıyla nükleer çatışma ihtimali dikkate alınarak bu silahların kullanılmasını durdurmak, elde edilen nükleer enerjinin silaha dönüştürülmesini engellemek amacıyla BM (Birleşmiş Milletler) Genel Kurulu 24 Ocak 1946 tarihli kararıyla Atom Enerjisi Komisyonu kurulmuştur. Bu Komisyon 14 Haziran 1946 tarihinde toplanarak çalışmaya başlamıştır. Toplantılarda ABD ve Sovyet temsilcilerinin görüşleri ekseninde tartışmalar yürütülmüş ve nükleer enerjinin yıkıcı amaçlar dışında kullanılmasını yasaklayan antlaşma tasarısını ileri süren ABD'ye karşılık Sovyetler Birliği, nükleer silahların üretimini ve kullanımını yasaklayan ve bütün atom silahlarının imha edilmesini öngören antlaşma taslağını sunmuştur.¹¹ 1952 yılında bu komisyon Güvenlik Konseyi'nin kurduğu Klasik Silahlar Komisyonu ile birleştirilerek Silahsızlanma Komisyonu adını almış ve atom enerjisinin barışçıl amaçlar dışında yasaklanması, denetlenmesi ve kitle imha silahlarının ortadan kaldırılması gibi konularda çalışmalar yürütmüştür.¹²

Esas olarak radyasyonun zararlı etkilerine karşı uluslararası faaliyetler 1928 yılından itibaren radyasyondan korunmayla ilgili tavsiyelerde bulunan Radyolojik Korunmaya İlişkin Uluslararası Komisyon çalışmaları ile başlamıştır. 1955 yılında BM dünya çapında radyasyondan kaynaklanan risk, etki ve dozları değerlendirmek amacıyla Atomik Radyasyon Etkilerine İlişkin Birleşmiş Milletler Komisyonu'nu kurmuştur. Bu iki organın çalışmaları, çeşitli uluslararası ve bölgesel örgütler için radyasyon standartları için kaynaklık yapmaktadır.¹³

Nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanımını sağlamak, nükleer silahların yayılmasını önlemek, nükleer tesisleri korunma önlemleri altında bulundurmak ve nükleer enerji programlarını denetlemek amacıyla 26 Ekim 1956 tarihinde BM Merkezinde Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı Statüsü imzalanmış ve 1957 yılında yürürlüğe giren statüsüyle bu kurum faaliyetlerine başlamıştır.¹⁴

Nükleer denemelerden doğabilecek zararların önlenmesi açısından önemli bir antlaşma 5 Ağustos 1963 tarihli Atmosferde, uzayda ve su altında nükleer silah denemelerinin yasaklanmasını içeren antlaşmadır. Bu antlaşmaya göre taraf devletler egemenlikleri veya denetimleri altında bulunan ülkelerde herhangi bir nükleer deneme yapmama ve yaptırmama yükümlülüğü altına girmişlerdir.¹⁵ Bölgesel düzeyde nükleer silahların yasaklanmasına en iyi örnek Latin Amerika'yı nükleer silahlardan arındıran ve 1967 yılında Mexico City'de imzalanan ve iki protokolden oluşan Tlatelolco Antlaşması'dır. 1. Protokol Latin ve Kuzey Amerika'da

¹¹ Acar, Cemal, Soğuk Savaş Dönemi Süpergüçlerin Hakimiyet Mücadelesi, Frapan y., Ankara, 1991, s.248

¹² Sander, Oral. Siyasi Tarih 1918-1990, 2.bs. İmge Kitabevi, Ankara, 1991, s.366.

¹³ Elbaradei, Mohamed, Nwogugu, Edwin and Rames, John, "International law and nuclear energy: Overview of the legal framework", çevrimiçi <http://ecolu-info.unige.ch/colloques/Chernobyl/pages/Opelz.html> 9.02.2006.

¹⁴ Bu statünün metni için bkz.IAEA "Statute of IAEA", çevrimiçi http://www.iaea.org/About/statute_text.html 09.02.2006

¹⁵ Pazarıcı, Hüseyin, Uluslararası Hukuk Dersleri, II Kitap, 6.bs., Turhan Kitabevi, Ankara, 1999, s.471.

ülkeleri bulunan devletleri, 2. Protokol ise bütün nükleer güce sahip devletleri içermektedir. Hükümlerine uyulup uyulmadığını denetleyecek işlevsel bir mekanizmanın kurulmasını öngören Antlaşmaya göre tarafların tümü Latin Amerika'ya nükleer silahların getirilmesi yasaklanacak ve nükleer silahlara sahip devletler kıtadaki üslerine bu silahları konumlandırmayacaktır.¹⁶ Aşağıda incelenecek olan İrlanda'nın teklifiyle 1968 yılında imzalanan NPT'ye (Treaty on Non-Proliferation of Nuclear Weapons-Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması)'na halen 190 devlet taraf olmakla birlikte nükleer silah üreten İsrail, Pakistan ve Hindistan bu antlaşmaya taraf değildir. Kuzey Kore ise bu antlaşmaya daha önce taraf olmakla birlikte, ABD tarafından uranyumu zenginleştirmekle suçlanması, ambargo uygulanması ve ABD'nin saldırgan tutumuna maruz kalması nedeniyle antlaşmanın 10. maddesine istinaden 10 Ocak 2003 tarihinde bu antlaşmadan ayrılmıştır.¹⁷

Bu silahın kullanımını evrensel olarak kapsamlı bir şekilde yasaklayan düzenlemelere ise günümüz uluslararası hukukta rastlanmamaktadır. Bununla beraber nükleer silahların kullanımıyla ilgili mevcut antlaşmalar hukukunu, teamül kurallarını ve devlet uygulamalarını inceleyerek yapılan analiz çalışması sonucunda 8 Temmuz 1996 tarihli "Nükleer silahların tehdidi veya kullanımının yasallığı" konusunda verdiği danışma görüşünde Uluslararası Adalet Divanı, uluslararası insancıl hukukunun ilkeleri ve kuralları nükleer silahların kullanımına da uygulanacağını ve nükleer silahların kullanımı tamamen uluslararası insancıl hukuk ilkelerine ve kurallarına ters düştüğünü vurgulamıştır.¹⁸ Çünkü uluslararası yapıla geliş hukuku nükleer silahların tehdidine veya kullanılmasına açıkça izin vermemektedir. Bununla beraber Divan, uluslararası hukukun nükleer silahların tehdidine veya kullanılmasına doğrudan tam ve evrensel bir yasaklama getirmediğine işaret ederken, BM antlaşmasının savaşı yasaklayan 2/4 maddesine aykırı olan ve meşru müdafaa hakkını düzenleyen 51. maddesindeki koşulları yerine getirmeyen nükleer silahların kullanımının yasal olmadığını belirtmektedir.¹⁹ Meşru müdafaa için nükleer silahların kullanılabilceğini yansıtan Divan'ın danışma görüşünden, nükleer silahların kullanımının herhangi bir gerekçeyle kesin ve mutlak bir şekilde yasa dışı olduğu sonucu çıkmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim NPT'nin 10. maddesi, antlaşmaya konu olan hususlarla ilgili çıkan olağanüstü olayların antlaşmaya taraf olan devletin yüksek çıkarlarını tehlikeye düşürmesi durumunda, ilgili devlet üç ay önceden gerekçesini de bildirerek antlaşmadan çıkabileceğini hükme bağlamaktadır.

¹⁶ Sander, a.g.e., s. 373-374.

¹⁷ Wikipedia, "Nuclear Non-Proliferation Treaty" çevrimiçi, http://en.wikipedia.org/wiki/Nuclear_Non-Proliferation_Treaty, 10.02.2006.

¹⁸ ICRC, "Advisory Opinion of the International Court of Justice on the legality of the threat or use of nuclear weapons", çevrimiçi, <http://www.icrc.org/Web/Eng/siteeng0.nsf/iwpList514/1CD94451A1CD4C54C1256B66005A60EB>, 09.02.2006

¹⁹ H.Pazarcı, IV, s.221; Danışma Görüşünün ayrıntıları için bkz. ICJ, "Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, General List No. 95, 8 July 1996", çevrimiçi <http://www.icj-cij.org/icjwww/icasess/iunan/iunanframe.htm>, 9.02.2006.

III. NPT'nin Getirdikleri ve İran'ın Nükleer Programı

Nükleer yayılmanın önlenmesi, silahsızlanma ve barışçı nükleer enerji kullanımı olmak üzere üç ilkeye dayanan bu antlaşmanın önemli özelliği, nükleer silahların yasaklanmasından ziyade yayılmasının önlenmesi ve UAİK kontrolünde ülkelerin nükleer enerji üretimini ile ilgili hükümler getirmesidir. Ne var ki antlaşmanın imzaya açıldığı 1968 yılında nükleer silahlara sahip olan ve BM'nin daimi üyeleri olan ABD, Sovyetler Birliği, Fransa, Çin ve İngiltere'nin bu hakkı tanınmış ve bu devletlerin nükleer silah teknolojisinin diğer devletlere transferini yapmamaları, kendilerine saldırı dışında diğer nükleer silahlara sahip olmayan devletlere karşı bu silahları kullanmamaları yükümlülükleri getirilmiştir.²⁰

Nükleer silaha sahip olmayan devletler ise bu silahı elde etmek veya üretmek veya diğer nükleer patlayıcı malzemelere sahip olmak veya bu silahlar üzerinde kontrolü sağlamak için bu silaha sahip olan devletlerden herhangi bir şekilde teknoloji transfer etmemeleri, (mad.II), barışçı nükleer faaliyetleriyle ilgili tüm nükleer malzemelerini UAİK'nın koruması ve kontrolü altında sağlamaları ve bunun için UAİK ile sözleşme yapmaları (mad.III) yükümlülüğü altında olacaklardır. Antlaşmaya taraf olan tüm devletler barışçı nükleer enerji için malzeme, donanım, bilimsel ve teknolojik bilgi alış verişinde işbirliği halinde olacaklardır. (mad.IV/2) nükleer silahların kaldırılması ve nükleer silahsızlanma için tüm devletler etkin ve sıkı uluslararası kontrol sağlanmak üzere iyi niyetle müzakerelerde bulunacaklar (başlangıç/9.par.).

Antlaşma, nükleer enerji üretimi ile nükleer silahların da üretilebileceğini dikkate alarak nükleer silaha sahip olmayan devletlerin barışçıl nükleer enerji çalışmalarını başlatabilmeleri için UAİK'nın kontrolünü ve gözetimini şart koşmuştur. Çünkü nükleer enerji üretilmesini sağlayan imkan ve kabiliyetler olduğu takdirde rahatlıkla nükleer silah da üretilebilecektir. Dolayısıyla enerji üretimi için UAİK'nin izni ve denetimi olmadan girişilecek faaliyetler antlaşma çerçevesinde yasa dışıdır.

1956 yılında UAİK'nın Statüsünü imzalayarak 1958 yılında onaylayan İran²¹, NPT'yi de 1968 yılında imzalamış ve 1970 yılında onaylamıştır. 1973 yılında UAİK ile imzalanan NPT'nin uygulanması ve nükleer enerji faaliyetlerinin yürütülüp denetlenmesiyle ilgili Korunma Antlaşması²² 1974 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu antlaşmanın 8. maddesinin a) fıkrasına göre antlaşma kapsamına giren nükleer malzeme ile bunların özellikleri hakkında UAİK bilgilendirilecektir. 34. maddenin c) fıkrasına göre İran'ın zenginleştirmeye ilgili faaliyetleri ile

²⁰ Wikipedia, "Nuclear Non-Proliferation Treaty", (web).

²¹ IAEA, "Country profile/Iran", http://www-pub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/cnpp2004/CNPP_Webpage/countryprofiles/Iran/Iran2003.htm, 6.02.2006.

²² Bu antlaşma metni için bkz. IAEA, "Information Circular, INFCIRC/214, 13 December 1974." Çevrimiçi <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/Others/infirc214.pdf#search=%22INFCIRC%2F214%22> 10.02.2006.

98. maddenin j) fıkrasına göre uranyum envanteri, ithalatı, ihracatı, reaktörlerdeki üretimi, kayıpları ve atıkları hakkında UAEK'ya bildirme yükümlülüğü vardır.

UAEK'nın bilgisi dışında gizlenen iki nükleer tesisin açığa çıkmasından²³ sonra İran'ın uranyumu zenginleştirme faaliyetlerinin gittikçe büyüyen enerji ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yürütüldüğünü ve gittikçe artan nüfusun ihtiyacını karşılamak açısından enerji kaynaklarını çeşitlendirmenin doğal hakkı olduğunu ve NPT'yi onaylamamış olan İsrail'in 1968 yılında, Hindistan'ın 1974 yılında ve Pakistan'ın 1998 yılında nükleer silaha sahip olmalarının yadırganmadığı halde kendisine karşı önyargılı davranıldığı açıklaması uluslararası kamuoyunda destek görmemekle beraber NPT'ye taraf olmadıkları halde nükleer enerji üreten veya nükleer silah bulunduran söz konusu Devletlerle ilgili herhangi bir tedbirin alınmaması çifte standart olduğu görüşü²⁴ dikkate alınması gerekmektedir. Bu bağlamda NPT çerçevesinde ülkesinin sivil amaçlı nükleer program geliştirme hakkının olduğunu, yabancı firmaların ülkesinde nükleer programla ilgili yatırımda bulunacağı ve gizlice nükleer silah üretilmeyeceğini içeren anlaşma öneren²⁵ İran Cumhurbaşkanı'nın 17 Eylül 2005 tarihinde BM Genel Kurulunda yaptığı konuşmada²⁶ "Güçlü devletlerin nükleer enerji kaynaklarını ve teknolojilerini tamamen kontrol etmeleri halinde diğer devletlerin bu enerjiye ulaşmalarını engelleyecek ve dünya karanlık ve aydınlık olarak ikiye ayrılmış olacaktır. Nükleer yakıt dönüşümüne sahip olmadan barışçıl nükleer enerjiye sahip olmak, cazibesi olmayan bir öneridir." şeklindeki gerekçelendirmesiyle bu enerji ve silaha sahip olan devletlere karşı denge mekanizmasını gündeme getirmiştir. İran bu yaklaşımıyla kendisinin de nükleer silah üretebilme hakkının olduğunu ima etmekle beraber nükleer silahların mutlak denetimi ve yasaklaması konusunda uluslararası hukukun yetersizliğini de beraberinde getirmektedir. NPT'ye taraf olmamakla beraber nükleer enerji faaliyetlerini yürüten devletlerin rahatlıkla nükleer silah da üretebilecekleri dikkate alınarak UAEK'nın denetimi dışında bırakılmamaları gerekmektedir. Nitekim BM Antlaşmasının 2/6 maddesi uyarınca uluslararası barış ve güvenliği tehlikeye sokabilecek faaliyetler yürüten antlaşmaya taraf olmayan devletlerin antlaşma hükümlerine uymalarının üye devletlerce sağlanması yükümlülüğünü getirilmiştir. Bu anlamda NPT antlaşmasına taraf olmayıp da nükleer enerji üreten devletlere de UAEK denetimi getirilmesi dünya barışı ve güvenliği için hayati önem arz etmektedir.

²³ bkz. infra, s.9.

²⁴ Soraya Sepahpour-Ulrich, "Iran's Nuclear Threat 10.02.2006", çevrimiçi <http://www.payvand.com/news/06/oct/1010.html>, 21.08.2006.

²⁵ Newsmax, çevrimiçi, <http://www.newsmax.com/archives/articles/2005/9/14/212136.shtml>, 06.02.2006.

²⁶ Address by H.E.Dr.Mahmood Ahmadinejad President of the Islamic Republic of Iran Before the Sixtieth Session of the United Nations General Assembly New York — 17 September 2005, s. 8. çevrimiçi, <http://www.un.org/webcast/ga/60/statements/iran050917eng.pdf#search=%22united%20nations%20Mahmood%20Ahmadinejad%20%22> 06.02.2006.

Esas olarak NPT uranyumun zenginleştirilmesiyle ilgili herhangi bir yasaklama getirmediği bilinmektedir. İran'ın asıl sorunu uluslararası kamuoyunu kendi programının barışçıl olduğu konusunda ikna edememesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim UAEK Başkanı M. ElBaradei'in Newsweek dergisinde verdiği mülakatta; NPT'nin, antlaşma çerçevesinde uranyumu zenginleştirme yönünde bir engel getirmediğini, UAEK'nın işbirliğini gerektirdiğini hatırlatmakla beraber, İran'ın programında güven eksikliği olması ve UAEK tarafından açıkça bir onay verilmediği takdirde uranyumu zenginleştirme programının barışçıl olmayacağı yönünde şüphelerin devam ettiği müddetçe buna haklarının olmadığını belirtmektedir.²⁷ Bu şüpheleri gidermek için Rusya'nın uranyumu zenginleştirme faaliyetlerinin kendi topraklarında yürütülmesi önerisinin²⁸ gerçekleşmesi İran'ın kabul etmesine bağlıdır.

IV. Nükleer Programa Gerekçe Gösterilen İran'ın Enerji Durumu

İran'ın yürüttüğü nükleer programının uluslararası etkilerinin incelenebilmesi için, ülkedeki enerji kaynakları durumu dikkate alınarak İran'ın gerçekte nükleer enerjiye ne kadar ihtiyaç duyduğunu tespit etmek nükleer programın geleceği açısından önemlidir.

İran'ın enerji kaynağının % 98'i petrol ve gaz kaynaklarından sağlanmaktadır. Hidrolik, kömür ve diğer kaynakların enerji üretimindeki payı % 2'dir. Bunun gibi yerleşik kapasitenin (26,000 MW) %92'den fazlası petrol ve gaz kaynaklarına % 8'i ise (yaklaşık 2,000 MW kurulu kapasite) hidrolik kaynaklara dayanmaktadır. İran Enerji Bakanlığı tarafından yayınlanan son istatistiklere göre kanıtlanmış faydalanılabilir petrol rezervi 89,7 milyar varil dolayındadır.²⁹ İranlı bakan, İran'ın bu tespit edilen petrol rezervinin 90 yıllık ömrünün bulunduğunu bu nedenle ülkenin gittikçe artan nüfusunun enerji ihtiyacını karşılamak amacıyla nükleer programın yürütüldüğünü³⁰ ileri sürmüştür. Ne var ki petrol dışında ülkenin sahip olduğu diğer kaynakların önemli enerji potansiyeli bulunmaktadır.

Son yıllarda gaz sektörünün hızlı yayılmasına rağmen petrol ülke ekonomisinde olduğu kadar enerji sisteminde de halen önemli rol oynamaktadır. Petrol ürünleri İran'ın esas enerji arzının % 55'inden fazlasını teşkil etmektedir. Petrolün milli gelirdeki payı ise % 20 dolayında olup ülkenin döviz kazanımlarının % 80'inden fazlası bu ürünün ihracatından sağlanmaktadır. Kanıtlanmış faydalanılabilir doğal gaz rezervi ise 35,4 ila 24,5 trilyon m³ (222 ila 154 milyar varil petrol karşılığında) olarak tahmin edilmektedir ki bu İran'ı dünyada doğal gaz rezervleri bakımından ilk sıralara koymaktadır. Bu kaynaklar teorik olarak mevcut üretim seviyesi

²⁷ Newsweek, "Diplomacy and Force Newsweek Interview with Mohamed ElBaradei ,12.01.2006", çevrimiçi, <http://www.msnbc.msn.com/id/10858243/site/newsweek>. 09.02.2006.

²⁸ NTI, "Country Profile/Iran", çevrimiçi, http://www.nti.org/e_research/profiles/Iran/3119.html , 21.08.2006.

²⁹ IAEA, "Country profile/Iran", a.g.w.

³⁰ Alaxander's Gas &Oil Connection News & trends: Middle East "Iran may run out of oil in 90 years", volume 10, issue #20 - Wednesday, October 26, 2005, çevrimiçi <http://www.gasandoil.com/goc/news/ntm54300.htm>, 09.02.2006.

ölçüsünde İran'ın 400 yıllık ihtiyacını karşılamaktadır. Kömür rezervleri ise yaklaşık olarak 13,1 milyar ton olduğu tahmin edilmektedir. Fakat mevcut teknoloji ile bunun sadece % 10'u kullanıma elverişli olup maliyeti uluslararası standardın çok üstündedir. Bu, kömürün İran'ın enerji sektöründe gelecekte fazla önemli faktör olmayacağını göstermektedir. Hidrolik enerjiye gelince, teorik olarak tüm hidro elektrik potansiyeli yaklaşık olarak 42 bin MW olduğu tahmin edilmektedir. Enerji Bakanlığından bu konuyla ilgili verilen bilgiye göre ülkenin planlanan 23 bin MW hidrolik enerjisinden şimdiye kadar 2000 MW kullanılmış, 9000 MW ise kullanım aşamasındadır.

Ülkenin uranyum rezervi fazla zengin değildir. İran Atom Enerjisi Örgütü (İAEÖ)'nün yürüttüğü çalışmalar sonucunda elde edilen bulgulara göre şimdiye kadar 3000 ton uranyum rezervinin olduğu tespit edilmiştir. Bulunan endekslere (350 den fazla sapmayla) ve alan sonuçlarına göre ülke çapında tahmin edilen uranyum rezervi 20,000-30,000 tondur. Buna göre İran'ın yerli rezervleri gelecekte ihtiyaç duyulan nükleer santraller için hammadde arzını sağlayacak yeterlidir. İran'ın enerji sektörüyle ilgili yürütülen araştırmalara göre eğer mevcut düşük yerli yakıtın fiyatları aşamalı olarak uluslararası fiyat seviyesindeki yakıtın fırsat maliyeti kadar arttırılırsa, nükleer enerji seçeneği fosil alternatiflerine karşı çok rekabetçi olacaktır.

Temel enerji fiyatının çok düşük olması ve hızlı nüfus artışı nedeniyle nihai enerji tüketimi yıllık % 7'den fazla gerçekleşmekte ve elektrik üretimi son yirmi yılda yıllık % 10 artış göstermektedir. Başka bir deyimle nüfus artış potansiyeli yaklaşık olarak iki kat olurken nihai enerji tüketimi dört kat artmış ve mevcut talebi karşılamak için elektrik üretimi altı kattan fazla artmıştır.³¹

Bu rakamlar göstermektedir ki var olan enerji potansiyeli iyi değerlendirilirse kısa dönemde nükleer enerjiye ihtiyaç duyulmayacaktır. Bununla beraber kaynak ne kadar çok olursa olsun enerji kaynağı alternatiflerinin çoğaltılması bakımından sivil amaçlı nükleer enerji üretilmesinde hukuksal bir sınırlama bulunmamaktadır. Ne var ki ülkenin ekonomik ve siyasi durumu ile Ortadoğu konjonktürü, ABD ve İsrail faktörü dikkate alınırsa maliyeti yüksek olan nükleer enerji programının sadece enerji ihtiyacını karşılamak amacıyla yürütüldüğü iddiası gerçeği yansıtmamaktadır.

V. İran'ın Nükleer Enerji Programının Tarihsel Geri Planı

İran'ın nükleer programının oluşturulması ABD'nin de yardımıyla 1950'li yılların sonunda söz konusu olmuştur. Şahlık yönetimi döneminde ABD'yle 1957 yılında yapılan ikili antlaşma çerçevesinde nükleer programın yürütülmesi kararlaştırılmıştır. 1959 yılında İran Atom

³¹ IAEA, "Country profile/Iran", a.g.w.

Enerji Örgütü (İAEÖ) tarafından yönetilmek üzere Tahran Nükleer Araştırma Merkezi kurulmuştur. Bu merkez 1967 yılında ABD tarafından sağlanan 5 MW gücünde zenginleştirilmiş uranyum yakıtıyla çalışan nükleer araştırma reaktörüyle donatılmıştır.³²

İAEÖ'nün kurulmasıyla ABD'nin de yardımıyla 2000 yılına kadar ülke çapında 23 nükleer santralin kurulması planlanmıştır. İran'a nükleer enerji malzemelerini sağlayan ayrıntıları gösteren "ABD-İran Nükleer İşbirliği" adında Ulusal Güvelik kararı memorandumu 1975 yılında ABD Dışişleri Bakanı tarafından imzalanmıştır.³³ 1976 yılında Başkan G. Ford tarafından imzalanan yönergeye göre nükleer reaktör yakıtından plütonyum çıkarılması için ABD'ce kurulan yeniden işleme tesislerini çalıştırma ve satın alma yetkisi İran'a verilmektedir. İran'ın kitle nükleer enerji endüstrisi kurma planı onaylandıktan sonra ABD'nin Westinghouse ve General Electric gibi şirketlerin yatırım yapmaları desteklenmiştir.³⁴ Ortaya çıkarılan 1975 ve 1976 tarihli belgelere göre İran ile ABD arasında nükleer enerjinin kullanımıyla ilgili işbirliği görüşmelerinin yapıldığı ve ABD'nin uranyum zenginleştirme ve dönüştürme tesislerini kurarak İran'a yardım etmeye istekli olduğu tespit edilmiştir.³⁵ Şu anda İran'ın nükleer programına şiddetle karşı çıkan Dick Cheney, Donald Rumsfeld, Paul Wolfowitz gibi yönetimdeki muhafazakârların o dönemde İran'ın nükleer silah elde etmesinin taraftarı olmuşlardır.³⁶

1970'li yılların ortalarında Buşehr kentinde biri 915 MW diğeri 1196 MW gücünde iki santralin kurulması planlanmıştır. 915 MW gücündeki santralin yapımı devam ederken diğerrinin yapımı 1979 yılında askıya alınmıştır.³⁷ İslam Devriminin gerçekleştiği 1979 yılından sonra İran, UAEK'ya nükleer yakıtın üretilmesi için nükleer programının sürdüreceği konusunda bilgi verdikten sonra, UAEK zenginleştirilmiş uranyumu üretmek amacıyla Teknik Yardım Programı doğrultusunda İran'a yardım etmeyi planlamıştır. Ne var ki İran'a nükleer santral ile yakıt dönüşüm teknolojilerini kazandıracak UAEK'nın bu programı ABD'nin girişimiyle sona erdirilmiştir.³⁸ 1975 yılında yapılan 4-6 milyar dolar değerindeki müteahhitlik sözleşmesi uyarınca Buşehr'deki iki su basınçlı nükleer santralin yapımını Kraftwerk-Union gibi Alman firmaları üstlenmiştir. İslam Devriminin olduğu 1979 yılında bu firmalar ödeneklerin

³² Sahimi, Muhammed, "Iran's Nuclear Energy Program. Part V: From the United States Offering Iran Uranium Enrichment Technology to Suggestions for Creating Catastrophic Industrial Failure" çevrimiçi, <http://www.payvand.com/news> , 10.02.2006.

³³ Sahimi, a.g.m., (web); Wikipedia, "Nuclear program of Iran", çevrimiçi, http://en.wikipedia.org/wiki/Iran's_nuclear_program , 14.08.2006.

³⁴ Linzer, Dafna, "Past Arguments Don't Square With Current Iran Policy", çevrimiçi, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A3983-2005Mar26.html> , 14.08.2006; Sahimi, a.g.m., (web)

³⁵ National Security Study Memorandum 219, Citation: Box 2, National Security Decision Memoranda and Study Memoranda, Gerald R. Ford Library, çevrimiçi <http://www.ford.utexas.edu/library/document/nsdmnssm/nssm219a.htm> , 14.08.2006.

³⁶ Haas, Ed, "U.S. endorsed Iranian plans to build massive nuclear energy industry Cheney Rumsfeld & Wolfowitz behind Iran Nuclear Program initiated during Ford Administration" March 6, 2006, çevrimiçi <http://www.globalresearch.ca/index.php?context=viewArticle&code=HAA20060306&articleId=2067> 14.08.2006.

³⁷ IAEA, "Country profile/Iran", a.g.w.

³⁸ Safdari, Cyrus, "Iran needs nuclear energy, not weapons" Le Monde diplomatique Nov 2005, çevrimiçi <http://groups.google.com/group/alt.france/msg/f30f20ca46cd1e98> 10.02.2006.

gecikmesini gerekçe göstererek tüm proje çalışmalarını durdurduklarında bir santral % 50 diğer santral ise % 85 kadar tamamlanabilmişti. Proje maliyetleri yüksek olduğundan İran hükümeti de tek taraflı olarak müteahhitlik sözleşmesinin yürürlüğünü durdurmuştur. 1984 yılında Kraftwerk-Union firması proje çalışmalarına tekrar başlamak istediği halde Irak'la yapılan savaş nedeniyle faaliyete geçememiştir. Gerçekten de 1984 yılından 1988 yılına kadar bu santraller Irak'ın sayısız hava saldırılarına hedef olduğundan çalışmalar savaşın bitimine kadar durdurulmuştur.³⁹

1987 yılında İran gizli yollardan p-1 santrifüj makinelerini elde etmiştir. Gaz santrifüj üzerine yapılan araştırma ve geliştirme testleri Tahran Nükleer Araştırma Merkezinde 1988 yılında başlatılmış ve 1995 yılına kadar devam etmiştir. İran, 1994 ile 1996 yılları arasında 500 p-1 santrifüj için gerekli montaj parçaları alındıktan sonra 1997 yılından 2002 yılına kadar Kalaye Elektrik Şirketi atölyesinde bunları monte ettiklerini ve test ettiklerini, ilk defa 1999 yılında UF₆ gazını bu santrifüjlere geçirdiklerini ve 2002 yılında nükleer materyali 19 santrifüje kadar geçirdiklerini bildirmiştir.⁴⁰

1991 yılında nükleer santral programına yeniden başlanmış, Qinshan Nükleer santraline benzer şekilde Çin yapımı 300 MW gücünde iki santralin yapımı için Çin ile ikili antlaşma yapılmıştır. Bu antlaşma 1993 yılında onaylanmakla beraber ABD'nin Çin üzerindeki baskısı nedeniyle uygulanmamıştır.

1994 yılında Rusya Atom Enerjisi Bakanlığı ile İAEO arasında Buşehr Nükleer Santralının 1. ünitesinin tamamlanması konusunda anlaşma sağlanmış ve 1995 yılında sözleşme imzalanmıştır. Bu anlamda ulusal elektrik şebekesine 1000 MW katkı sağlayacak Buşehr Nükleer Santrali İran'da yürürlükte olan tek nükleer enerji santral projesidir. Toplam elektrik üretiminin % 4'ne tekabül eden birinci ünitenin tamamlanması durumunda ikinci ünitenin de yapımı projelendirilmektedir. Santralin tam donanımlı çalışmasını sağlamak amacıyla gerekli tüm malzeme ve hizmeti sözleşme gereğince Ruslar sağlayacaktır.⁴¹ Rusya'nın daha fazla nükleer santral kurma girişimlerine ABD tepki göstermiş ve Rusya'nın bu ülkeye daha fazla teknoloji transferini engellemesi için girişimlerde bulunmuştur. 2000 yılının eylül ayında İran'ın

³⁹ Wikipedia, "Nuclear program of Iran", a.g.w.; Koch, Andrew and Wolf, Jeanette, "Iran's Nuclear Facilities: a Profile", 1998 by the Center for Nonproliferation Studies, s.2, çevrimiçi <http://www.acsa.net/irannuclear/iranrpt.pdf#search=%22Koch%2C%20Andrew%20and%20Wolf%2C%20Jeanette%22>, 10.02.2006.

⁴⁰ Report by Director General to The Board of Governor of IAEA, 15 November 2004, GOV/2004/83, par.23, çevrimiçi, <http://www.iaea.org/NewsCenter/Focus/IaeaIran/index.shtml>, 21.08.2006. (Müteakip atıflarda Report of GOV/... olarak gösterilecektir.)

⁴¹ IAEA, Country profile (web)

nükleer silah üretmede kullanabileceği lazer kaynaklı malzemelerin Rus Araştırma merkezleri tarafından İran'a satışının durdurulmasında Rusya ikna edilmiştir.⁴²

VI. 2002 Yılı Sonrası Gelişmeler ve UAEK Denetimi Altındaki Nükleer Program

İran'ın nükleer programıyla ilgili kriz Natanz'da uranyumu zenginleştirme tesisi, Arak'ta ağır su nükleer tesis olmak üzere iki nükleer santralin gizli olarak kurulduğu 14 Ağustos 2002 tarihinde Muhalif Mücahidini Halk örgütü tarafından bildirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu tarihten sonra ABD, İran'ı NPT'yi ihlal etmek ve nükleer füzeleri geliştirmekle suçlamıştır.⁴³ UAEK'nın yaptığı tespite göre 2001 yılında Natanz'da iki tesisin inşaatına başlanmıştır: Biri, ²³⁵U'u % 5'e kadar zenginleştirecek 1000 santrifüjü olan küçük ölçekli Pilot Yakıt Zenginleştirme Santrali diğeri de ²³⁵U'u % 5'e kadar zenginleştirecek 50 bin p-1 santrifüjü içerecek büyük ölçekli enerjiye dayalı ticari Yakıt Zenginleştirme Santrali.⁴⁴ UAEK Başkanının 21 Şubat 2003 tarihinde Natanz'da yaptığı incelemede bölgede 160 Santrifüjün tamamlandığını ve kullanıma hazır hale getirildiğini, binden fazlası ise yapım aşamasında olduğunu tespit etmiştir.⁴⁵ 2003 yılında UF₆ bileşenleri bu santrallerdeki ilk santrifüje sunulmuş ve Ekim 2003 yılı itibarıyla 164 santrifüjden oluşan kaskadın tesisi tamamlanmakla birlikte Kasım 2003 yılında bu kaskat kapatılmıştır. UAEK'nın 11 Ekim 2004 tarihinde yaptığı teftişte kaskadın çalışmadığı ve UF₆'nın santrifüjlere verilmediği tespit edilmiştir.⁴⁶

P-1 Santrifuj Teknolojisinin nasıl elde edildiğine gelince, 1987 yılında gaz santrifüj teknolojisi için p-1 santrifüj yapım malzemeleri gizli yollardan elde etmiştir. İran'a göre gaz santrifüjüyle ilgili araştırma ve geliştirme çalışmaları Tahran Nükleer Araştırma merkezinde başlanmış ve 1988 yılından 1995 yılına kadar sürmüştür. 1994 ve 1996 yıllarında 500 santrifüjün yapımında kullanılmak üzere İran bir parti daha p-1 santrifüj dizaynlarıyla ilgili yapım malzemelerini almıştır. Bu dönemde p-2 santrifüj parçalarını da aynı yollardan elde ettiğini ileri sürmüştür.⁴⁷ Halbuki daha önce 1990 yılının ortalarında yapılan öneriyle ilgili tartışmalarda İran 1987 yılından 1993 yılı ortalarına kadar ülkenin böyle nükleer ağıyla bağlantısının olmadığını iddia etmiştir. Ayrıca 1990 yılının ortalarındaki 500 adet p-1 santrifüj parçalarını elde etmesini

⁴² Katzman, Kenneth, "Iran: Arms and Weapons of Mass Destruction Suppliers", Report for Congress, January 3, 2003, s.12, çevrimiçi, <http://www.fas.org/spp/crs/nuke/RL30551.pdf#search=%22Kenneth%20Katzman%20Iran%3A%20Arms%20and%20Weapons%20%22> 10.02.2006; Koch and Wolf, a.g.e., s. 3.

⁴³ The Hindu, "Iran and the invention of a nuclear crisis", çevrimiçi <http://www.hindionnet.com/2005/09/21/stories/2005092105231000.htm>, 14.08.2006.

⁴⁴ Report of GOV/2004/83, 15 November 2004, par. 24-25.

⁴⁵ Report of GOV/2003/40, 6 June 2003, par.25.; Global Security, "Natanz [Kashan]" çevrimiçi, <http://www.globalsecurity.org/wmd/world/iran/natanz.htm> 10.02.2006.

⁴⁶ Report of GOV/2004/83, 15 November 2004, par. 24-25.

⁴⁷ Report of GOV/2004/83, 15 November 2004, par.23.

sağlayan toplantılar hakkında her hangi belge ve bilginin sağlanamayacağını ileri sürmüştür.⁴⁸ UAEK, bu malzemelerin içerikleri ile sevkiyat tarihleriyle ilgili açıklayıcı bilgi almış değildir. UAEK'nın tespit ettiği bulgular karşısında 2003 yılında İran, santrifüj makinelerinin performansını sağlamak için ithal edilen UF₆'nın laboratuarda işlendiğini, 1998 yılında ilk testin yapıldığını ve 1999 yılından 2002 yılına kadar yapılan testlerde % 1,2 düzeyinde uranyum (²³⁵U) zenginleştirme düzeyine ulaşıldığını kabul etmiştir. Nükleer malzemelerle ilgili bilgilerin UAEK'ya iletilmediğini ve enerji seviyesini ifade eden % 1,2 den fazla uranyumun zenginleştirilmediğini ileri sürmüştür.⁴⁹ 1991 yılında ithal edilen UF₆, biri büyük ikisi küçük olmak üzere üç silindirde muhafaza edilmiş olmakla beraber, İran tarafından 1,9 kg UF₆'nın silindirlere sızma olmasından dolayı kalmadığı belirtilmesi üzerine UAEK tarafından Tahran Araştırma Reaktöründeki depo alanında incelenen örneklerde bu UF₆ parçacıklarıyla ilgili bulgular tespit edilmiş ve sızmayla ilgili iddianın teknik olarak doğrulanamayacağı sonucuna varılmıştır.⁵⁰

UAEK Başkanı tarafından hazırlanan 6 Haziran 2003 tarihli raporda İran'ın belirli nükleer malzeme ve faaliyetlerle ilgili bilgileri UAEK'ya vermeyi ihmal ettiği ve kurumla işbirliği halinde olması gerektiği açıklandıktan sonra İran'ın NPT'yi ihlal ettiğine dair herhangi bir açıklamada bulunulmamasıyla birlikte İran'ın 1991 yılında ithal ettiği UF₆, UF₄ ve UO₂ materyallerinin Korunma Antlaşması çerçevesinde zamanında bildirmesi gerekirken envanter değişim raporlarını ancak 15 Nisan 2003 tarihinde UAEK'ya ilettiği, ürettiği uranyum malzemeleri ile bu malzemelerin depolandığı ve korunduğu yerleri de geç bildirdiği görülmüştür. UAEK'nın bu tespitlerinden sonra İran yükümlülüklerini yerine getireceğini açıklamıştır.⁵¹ Santrifüj parçalarının imal edildiği, kullanıldığı ve muhafaza edildiği yerlerde bulunan yüksek oranda zenginleştirilmiş uranyum kirlenmesiyle ilgili İran'ın iddiasıyla ilgili UAEK'nın analizinin sonuçlarına rağmen UAEK, bu yerlerde bulunan düşük oranda zenginleştirilmiş uranyum ile yüksek oranda zenginleştirilmiş parçacıklarının kaynaklarını incelemeye devam etmektedir. Nükleer kirlenmenin tüm kaynaklarıyla ilgili nihai bir sonuç elde etmenin zor olacağını dikkate alan UAEK, İran'ın santrifüj zenginleştirme programının kronolojisini ve kapsamını araştırma sürecini başlatmıştır. UAEK'nın üzerinde durduğu önemli konular, Ek Protokolün uygulanmasını, İran'ın bu konuda tam bir işbirliği sağlamasını ve İran'da nükleer materyal ve faaliyetlerin olmadığını temin etmektir. UAEK'ya bildirilmeyen Tahran Nükleer Araştırma Merkezindeki laboratuarda muhafaza edilen doğal uranyumdan UF₆ (1000 kg), UF₄

⁴⁸ Report of GOV/2005/87, 18 November 2005, para. 11.

⁴⁹ Report of GOV/2003/75, 10 November 2003, Annex, par.51.

⁵⁰ Report of GOV/2004/11, 24 February 2004, par.33; Report of GOV/2003/63, 26 August 2003, par.18.

⁵¹ Report of GOV/2003/40, 6 June 2003, par.32.

(400 kg) ve UO₂ (400 kg) 1991 yılında ithal edildiği kabul edilmiş ve 2000 yılında laboratuvarda çoğu UF₄'nin uranyum metalına dönüştürüldüğü bildirilmiştir.⁵² 9 ocak 2003 tarihinde daha önceki aksine beyanatlara rağmen İran, 1981 yılından 1993 yılına kadar UAEK bilgisi dışında uranyumun dönüşümüyle ilgili önemli tüm materyallerin laboratuvarlardaki deneylerle üretildiğini kabul etmiştir. Bu deneylerin yürütülmesinde 1977 ve 1982 yılında ithal edilen nükleer materyaller kullanılmıştır ki bunların bir kısmı korunma antlaşması dışındadır.⁵³

Kasım ve Aralık 2003 tarihinde UAEK'nın yürüttüğü inceleme sırasında bildirilen UF₆ besleme materyallerinin tümü mühürlendikten sonra aylık kontrollere de başlanmıştır. Teftiş sonucunda Pilot Yakıt Zenginleştirme tesislerinde nükleer materyalle çalışan veya test edilen herhangi bir santrifüjün bulunmadığı ve bu tesislerde yeni santrifüjlerin kurulmadığı teyit edilmiştir. Mevcut sözleşmeler çerçevesinde santrifüj elemanlarının imalatına devam edildiği ve bunların da UAEK'ya bildirildiği raporda belirtilmiştir.⁵⁴ İran, Natanz'daki çalışmaları ile diğer yerlerdeki zenginleştirme faaliyetini askıya almıştır. Bu arada 18 Aralık 2003 tarihinde UAEK denetçilerinin haber vermeden tesislere girip inceleme yetkilerini sağlayan Ek Protokol imzalanmış olmakla birlikte henüz onaylamamıştır.⁵⁵ UAEK'nın 18 Haziran 2004 tarihinde aldığı kararda İran'ın UF₆ üretimi ile tüm santrifüj parçalarının üretiminden vazgeçmesini, askıdan öte daha fazla güven oluşturucu önlemler almasını ve UAEK'nın bilgisi dışında faaliyet yürütmemeyi istenmekteydi.⁵⁶ Üzerlerine düşeni yaptığını ileri süren İranlı yetkililer, mevzuat çerçevesinde programın yürütüldüğünü, yüksek teknolojik yeteneğe sahip olarak uluslararası topluluk tarafından nükleer kulübe üye olarak tanınmak istediklerini ve empoze edilen yeni yükümlülükleri kabul edemeyeceklerini açıklamışlardır.⁵⁷ UAEK Başkanı tarafından İran'ın güvenilirliği konusunda şüphelerinin olduğu açıklandıktan sonra İran, 27 Haziran 2004 tarihinde santrifüjlere konulan mühürleri kaldırmış ve çalışmalara yeniden başlamıştır.⁵⁸ Bu durum üzerinde ABD'nin de yönlendirmesiyle AB (Avrupa Birliği) adına İngiltere, Fransa ve Almanya ile yapılan görüşmeler sonunda 14 Kasım 2004 tarihinde İran, kendi iradesiyle uranyumu zenginleştirme programını geçici olarak askıya aldığını duyurmuştur. Üç AB ülkesiyle yapılan

⁵² Report of GOV/2003/40, 6 June 2003, par.7.

⁵³ Report of GOV/2003/75, 10 November 2003, par.23-24.

⁵⁴ Report of GOV/2004/11, 24 February 2004, par.67-71.

⁵⁵ Report of GOV/2005/87, 18 November 2005, çevrimiçi, <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2005/gov2005-87.pdf> IAEA, 10.02.2006.; Report of GOV/2004/11, 24 February 2004, par.4.

⁵⁶ IAEA, Resolution adopted on 18 June 2004, GOV/2004/49, 18 Haziran 2004, çevrimiçi <http://www.iaea.org/NewsCenter/Focus/laealiran/index.shtml>, 21.08.2006 .

⁵⁷ Wastell, David, "Iran Rejects Curbs and Demands to Join the 'Nuclear Club', çevrimiçi <http://www.telegraph.co.uk/news/main.jhtml?xml=/news/2004/06/13/wiran13.xml&sSheet=/news/2004/06/13/ixworld.html> 10.02.2006.

⁵⁸ Wikipedia, "Nuclear program of Iran", a.g.w.

anlaşmaya⁵⁹ göre güven oluşturuvcu önlemler altı aya kadar bir zaman süreci için devam edecekti. UAEK'nın 29 Kasım 2004 tarihinde aldığı başka bir kararda, İran'ın tesislerinde sürdürdüğü tüm uranyum zenginleştirme ve dönüştürme faaliyetlerini askıya almasını, barışçı amaçlarla nükleer enerjiye sahip olması hakkı tanınarak üç AB Devletiyle görüşmelerin sürdürülmesi tavsiye edilmektedir.⁶⁰ 22 Kasım 2004 tarihinde AB Devletleriyle müzakerelere girmek için uranyum zenginleştirme faaliyetlerini kendi isteğiyle askıya alacağını ve tesislerini UAEK denetimine açacağını bildiren İran, görüşmelerden alınacak sonuca göre üç ay içinde kararını gözden geçireceğini açıklamıştır. Üç AB ülkesi ise ekonomik ve siyasal teşvikler karşılığında askıya alma süresinin devamlı olmasını önermişlerdir.⁶¹ Ayrıca 5 Kasım 2005 tarihinde Hükümet, yabancı yatırımcıların Natanz uranyum zenginleştirme tesisindeki çalışmalara katılmalarına izin veren bir planı onaylayarak yayınlamıştır.⁶² Buna karşılık 18 Kasım 2005 tarihli raporunda UAEK, BM'den gelen nükleer denetleyicilerinin askeri bölgelerdeki bazı tesislerde ikinci kez inceleme yapmalarını İran'ın bloke ettiğini belirten bir rapor yayınladı. Raporda İran'ın bu konuda şeffaflık göstermesinin gerekliliğine işaret edilmektedir.⁶³

Nükleer Silah aşaması seviyesinde uranyumun zenginleştirilmesi durumuna gelince; 15 Kasım 2004 tarihinde BBC tarafından yapılan bir açıklamada, BM'nin sızdırılan gizli bir raporunda İran'daki nükleer malzemelerin belirlendiğini ve askeri nükleer programla ilgili herhangi bir bulguya rastlanmadığı tespiti yapılmakla beraber programın askeri amaçlar için kullanılma olasılığının göz ardı edilmemesi gerektiğini belirtmektedir.⁶⁴ Uranyumun zenginleştirme teknolojisinin elde edilmesiyle ilgili olarak Ocak 2005 tarihinde yabancı arabulucular tarafından 1987 yılında İran'a yapılan öneriyi yansıtan elyazmalı bir belge sureti UAEK'ya sunulmuştur. Bu belge muhtemelen parçalara ayrılan santrifüj, bitmiş santral ve 2000 santrifüj makinelerinin materyalleriyle ilgili tasarımları, özellikleri ve hesaplanmaları içermektedir. Belge aynı zamanda uranyumun yeniden dönüşümü ve dökümüyle ilgili imkan ve kabiliyetlerine atıfta bulunmaktadır.⁶⁵ Bu belgenin niteliğini ve kaynağını ortaya çıkarabilmek için UAEK bu belgenin aslını istemekle beraber İran buna yanaşmamıştır.

⁵⁹ Bu antlaşma 15 Kasım 2004 tarihinde Paris'te İran ile AB üyeleri Almanya, Fransa ve İngiltere arasında imzalanmış olup halen yürürlüktedir. (IAEA, Information Circular, INFCIRC/637, 26 November 2004, çevrimiçi, www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/2004/infcirc637.pdf - 10.02.2006.)

⁶⁰ IAEA, Resolution adopted on 29 November 2004, GOV/2004/90, çevrimiçi, <http://www.iaea.org/NewsCenter/Focus/laeaIran/index.shtml>, 21.08.2006.

⁶¹ Hafezi, Parisa, "U.S., Britain warn of sanctions in Iran nuclear case" çevrimiçi, <http://www.reuters.com/newsArticle.jhtml?type=worldNews&storyID=68892488section=news>, 21.08.2006.

⁶² China View, "Iran to involve foreign investments in nuclear program", çevrimiçi http://news.xinhuanet.com/english/2005-11/06/content_3738072.htm, 10.02.2006.

⁶³ Report of GOV/2005/87, 18 November 2005, par. 13.

⁶⁴ BBC News, "UN probe backs Iran nuclear claim", çevrimiçi http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle_east/4013321.stm, 10.02.2006.

⁶⁵ Report of GOV/2005/87, 18 November 2005, para. 3.

Nükleer silah aşamasını sağlayan P-2 Santrifuj Teknolojisinin elde edilmesi konusunda da belirsizlikler devam etmektedir. İran, 1995 yılında p-2 parçalarının tasarımlarını elde ettikten sonra 2002 yılına kadar p-2 santrifujleri konusunda herhangi bir çalışma yürütülmediğini ve 1995 yılından sonra bu parçalarla ilgili herhangi bir teslimat alınmadığını ileri sürmüştür. Uranyumun nükleer silah aşamasına kadar zenginleştirildiği p-2'nin değişik dizaynına ilişkin araştırma ve geliştirme çalışmalarıyla bağlantılı olarak 2002 yılının ilk döneminden 2003 yılının temmuz ayına kadar çalışmalar müteahhit firma tarafından yürütülmüş ve p-2 tasarımına uygun olarak gerekli malzemeler bu firma tarafından sağlanmıştır.⁶⁶ 8-10 ağustos 2005 tarihinde UAEK kontrolü altında İsfahan tesislerinde uranyumun dönüştürülmesine yeniden başlanmış, fakat zenginleştirme faaliyetine girilmemiştir. 9 Ağustos 2005 tarihinde Dini Lider Hamaney tarafından alınan bir fetvada nükleer silahın dinen yasak olduğunu, üretilmemesi ve elde edilmemesi gerektiği⁶⁷ belirtilmekte birlikte, 11 Ağustos 2005 tarihinde UAEK'nın hükümetlerden oluşan 35 üyelik Yönetim Kurulu, İran'ın uranyum dönüştürme faaliyetini askıya almasını öngören ve bu konuda Başkan ElBaradei'den rapor hazırlaması görevini veren karar almıştır.⁶⁸

Şubat 2006'da İran, aldığı p-2 manyetik tipleri hakkında ek bilgi de vermekle beraber bu manyetik malzemelerden sınırlı oranda alındığını belirtmiştir. 2006 yılının Nisan ayı ortalarında araştırma ve geliştirme çalışmaları ile p-2 santrifujlerinin testleriyle ilgili İran'ın basında yer alan resmi beyanatları hakkında da UAEK açıklama istemektedir.⁶⁹

Nükleer silah üretme aşamasına gelmek için yürütülmekte olan **plütonyum deneylerine** gelince; 1988 ile 1993 tarihleri arasında kaplamalı üç kutuda plütonyum ayırma deneyleri yapılmış olmakla beraber 1993 yılında bu kutular sökülüş ve 1999 yılına kadar iyot üretimi için kullanılmıştır. Nükleer yakıt dönüşümünü öğrenmek ve tekrar işleme deneylerine ulaşmak için bu işlemlerin yapıldığı anlaşılmıştır. 8 Kasım 2003 tarihinde UAEK müfettişlerinin gözetiminde işlenmemiş ışınlama hedeflerini içeren ve yüksek oranlı radyoaktif içeren gömülü dört kaplamalı konteynır gösterilmiştir. Bunlar ilerdeki incelemeler için mühürlenmiştir. UAEK'ya sunulan kutularda daha fazla ayrılmış plütonyum tespit edildiğinden, İran'ın ileri sürdüğü ayrılmış plütonyum miktarı UAEK tarafından doğrulanmamıştır.⁷⁰

İran'ın miligramlık ufak plütonyum parçalarının ayrılmasını içeren deneylerle ilgili bilgileri takip eden UAEK'nın önceki bulgularını doğrulayan ilave analiz örneklerinin

⁶⁶ Report of GOV/2006/27, 28 April 2006, par.12-14.

⁶⁷ Wikipedia, "Nuclear program of Iran", a.g.w.

⁶⁸ IAEA, Resolution adopted on 11 August 2005, GOV/2005/64, çevrimiçi, <http://www.iaea.org/NewsCenter/Focus/IaeaIran/index.shtml>, 21.08.2006.

⁶⁹ Report of GOV/2006/27, 28 April 2006, par.12-14.

⁷⁰ Report of GOV/2004/83, 15 November 2004, par.73-75.

sonuçlarıyla ilgili İran'dan 15 Şubat 2006 tarihinde ek bilgi alındıktan sonra, 30 Mart 2006 tarihinde UAEK, İran'ın konuyla ilgili tüm analizlerle ilgili özlü bilgiler sağlamasını istemiştir. Analizlerde geçen tutarsızlıklarla ilgili daha fazla bilgi isteyen UAEK'nın İran'ın resmi yetkilileriyle yaptığı toplantıda ve sonrasında bu tutarsızlıklarla ilgili açıklama yapılmamıştır. UAEK tarafından yapılan plütonyum analizinde bulguların İran'ın bildirdiğinden farklı olarak başka kaynaklardan elde edildiği sonucuna varılmıştır. Verilen bilgilerin doğruluğunu denetlemek amacıyla İran'ın Arak'taki Nükleer Araştırma Santralını 22 Nisan 2006 tarihinde ziyaret eden UAEK yetkilileri, verilen bilgiler doğrultusunda mühendislik çalışmalarının halen devam ettiğini tespit etmiştir.⁷¹

9-11 Nisan 2006 tarihlerinde UAEK'nın İranlı yetkililerle yapılan toplantısında İsfahan'daki Uranyum Dönüştürme Tesisinde ve Natanz'daki Pilot Yakıt Zenginleştirme Santralında rutin koruyucu önlemlerin uygulanması tartışılmıştır. Önlemlerin çoğu üzerine anlaşma sağlanmasına rağmen İran UAEK'nın Viyana'daki merkezine uzaktan şifrelenmiş koruyucu verilerin iletilmesine çekince koymuştur. 5 Şubat 2006 tarihinden itibaren İran ek protokol hükümlerini uygulamamaktadır.⁷² İran'ın nükleer programının BM Güvenlik Konseyi'ne sevk edilme kararı verilmesinden sonra, Şubat ayında İran, Natanz'daki Pilot Yakıt Zenginleştirme Santralinde UF₆ gazını tek P-1 makinesine ve daha sonra 10 ve 20 taşıma makinesine (kaskat) yükleyerek zenginleştirme faaliyetine başlamıştır. Mart ayında 164 santrifüjlü taşıma makinesi tamamlanmış ve UF₆ gazı kullanılarak bu makinelerin denemelerine başlanmıştır.⁷³

11 Nisan 2006 tarihinde İran Cumhurbaşkanı tarafından 164 santrifüj kullanılarak zenginleştirilmiş uranyum elde edildiği bildirilerek, % 3,6 zenginleştirme seviyesiyle nükleer teknolojiye sahip ülkeler arasına girdiğini, sanayi ölçekli zenginleştirilmiş ürün elde edilinceye kadar çalışmalarının sürdürüleceğini açıklanmıştır.⁷⁴ UAEK'ya da 13 Nisan 2006 tarihinde yüzde 3,6 oranında zenginleştirme seviyesine ulaşıldığı bildirilmiştir. 18 Nisan 2006 tarihinde UAEK, Pilot Yakıt Zenginleştirme Santralinde örnekler alarak incelemede çıkan sonuçların İran'ın zenginleştirme seviyesini bildirdiği tarihteki örnekleri tuttuğunu belirlemiştir.⁷⁵ 6 Mart 2006 tarihinde UAEK Başkanı ElBaradei, İran'ın nükleer silaha ve nükleer silah üretecek uranyum zenginleştirme seviyesine sahip olmadığını rapor ederek, UAEK tarafından nükleer

⁷¹ Report of GOV/2006/27, 28 April 2006, par.17-18.

⁷² Report of GOV/2006/27, 28 April 2006, par.21 ve par.23

⁷³ Report of GOV/2006/27, 28 April 2006, par.30.

⁷⁴ Wikipedia, "Nuclear program of Iran", a.g.w.

⁷⁵ Report of Gov/2006/27, 28 April 2006, par.31.

materyalin nükleer silaha dönüştürülmesiyle ilgili herhangi bir tespitin yapılmadığını⁷⁶ bildirmekle beraber İran'ın nükleer programıyla ilgili belirsizliklerin devam etmesi nedeniyle programın barışçıl olup olmadığı hakkında şüpheler olduğu ve UAEK yetkililerinin yüksek oranda zenginleştirilmiş uranyum partiküllerini bulduklarını bunların daha önce ithal edilmiş materyallerden mi veya yeni santrifüjlerden mi kaynaklandığı tespit edemedikleri için UAEK tarafından resmen rapor edilmediği belirlenmiştir.⁷⁷ 18 Nisan 2006 tarihinde yapılan tespitte 164 santrifüjlü taşıma makinesi tekrar UF₆ gazı ile beslenerek yüklenmiş ve ilave 164 taşıma makinesinin yapımına başlanmıştır. Beslenme ve geri alma istasyonları da içeren Pilot Yakıt Zenginleştirme Santralindeki zenginleştirme süreci UAEK tarafından koruma ve gözetim altına alınmıştır. Uranyum Dönüştürme Tesisindeki 2005 Kasımında başlayan mevcut dönüştürme kampanyası halen devam etmekte olup Nisan 2006'da bitmesi beklenmektedir. 2005 Eylül ayından beri yaklaşık 110 tan UF₆ nin Uranyum Dönüştürme Tesisinde üretilmiş olup tamamı UAEK koruma ve gözetimi altındadır.⁷⁸

Şeffaflık Sorunu:

UAEK Başkanının 27 Şubat 2006 tarihli raporunda⁷⁹ değindiği gibi UAEK defalarca İran'dan zenginleştirme programına ilişkin belirli konulardaki ilave bilginin sağlanmasını istemiştir. 12-14 Şubat 2006 tarihinde Tahran'da yapılan toplantıda İran, Korunma Antlaşmasının kapsamı dışında olduğunu iddia ederek bu konuların tartışılmasına yanaşmamıştır. Müteakip toplantılarda da İran'ın aynı görüşü muhafaza etmesine karşılık UAEK, İran'ın iddiasının ciddi ve doğrulanabilirliğinin denetlenmesi amacıyla bu sorunların çözülmesinin esas olduğunu tekrarlamıştır.

2004 yılından beri UAEK, uranyum zenginleştirme ve dönüştürme faaliyetlerinde kullanılabilen donanım ve malzemenin çift kullanımını sağlayan Lavisian-Shian'da bulunan Fizik Araştırma Merkezi⁸⁰ tarafından yürütülen çalışmalarla ilgili ek bilgi ve açıklamalar edinmek amacıyla bu merkezde çalışan yetkililerle görüşme talebinde bulunmuştur.⁸¹

UAEK yetkilileri tarafından 2006 yılının Şubat ayında teknik bir üniversitede ders veren bu merkezin eski başkanıyla yapılan görüşmede üniversitenin kullanımı için temin edildiği belirtilen bazı donanımlardan örnekler elde edildikten sonra bunların sonuçları değerlendirilerek

⁷⁶ Bkz. Introductory Statement to the Board of Governors by IAEA Director General Dr. Mohamed ElBaradei, çevrimiçi, <http://www.iaea.org/NewsCenter/Statements/2006/ebsp2006n003.html>, 22.03.2006.

⁷⁷ Regnum, "IAEA inspectors found traces of highly enriched uranium in Iran", çevrimiçi <http://www.regnum.ru/english/polit/639257.html>, 21.08.2006.

⁷⁸ Report of GOV/2006/27, 28 April 2006, par.30-32.

⁷⁹ Report of GOV/2006/15, 27 February 2006, par.6.

⁸⁰ İran'ın UAEK'ya bildirdiğine göre Fizik Araştırma Merkezi, elektrik gücü sağlayan donanımı, jeneratör ve lazer donanımı elde etmek için uğraşmış ve üniversitenin çeşitli bölümlerindeki Araştırma ve Geliştirme için vakum donanımını başarıyla sağlamıştır.

⁸¹ Report of GOV/2006/15, 27 February 2006, par.34.

İran'la tartışılmaktadır. Her ne kadar İran dengeleme makineleri, kütle spektrometreleri, miknatıslar ve flor taşıma donanımlarıyla ilgili daha fazla bilgi sağlayacağını kabul etmekle beraber UAİK henüz bu bilgileri alamamıştır. Elde edilen donanıma daha iyi erişimin olması, çevresel örnekleme için gereklidir. 2006 yılının ocak ayında İran, 2000 yılındaki çalışmalarıyla ve diğer çift kullanımlı malzemenin (yüksek dayanıklı alüminyum, özel çelik, titanyum ve özel yağlar gibi malzemelerin) teminiyle ilgili bilgiler sağlayarak Uranyum Dönüştürme Tesisi için edinilen aşınmaya dirençli çelik, valf ve filtreler hakkında da bilgi sunmuştur. Bunlardan da çevresel örnekler alınarak sonuçları inceleme aşamasındadır.⁸²

Ayrıca belirsizliğin olduğu diğer önemli konu da Yeşil Tuz Projesiyle ilgilidir. Şubat 2006'da yapılan görüşmelerde Yüksek patlatma denemelerinde ve füze araçlarının tasarımlarında kullanılmak amacıyla Yeşil Tuz Projesiyle ilgili iddiaların temelsiz olduğunu ileri süren İran, böyle bir projenin ve çalışmasının olmadığını ve tüm faaliyetlerin Uranyum Dönüştürme Tesisi için yürütüldüğünü belirtmiştir. Ne var ki İran'ın daha önce verdiği bilgilere göre Yeşil Tuz Projesiyle bağlantılı olduğu iddia edilen şirketin Uranyum Dönüştürme Tesisi'ne ve uranyum cevherinin işleme santralının tasarım ve kurulumuna bilgi tedarik etmiştir.⁸³

VII. İran'ın Nükleer Programının BM Güvenlik Konseyi'ne Sevk Edilmesi

3 Ocak 2006 tarihli mektupta İran "yasal bir bağlayıcılığı da olmayan kendi iradesiyle askıya aldığı barışçıl nükleer enerji programıyla ilgili araştırma ve geliştirme" çalışmalarının 9 Ocak 2006 tarihinden itibaren yeniden başlatılacağını UAİK'ya bildirmiştir.⁸⁴ 7 ocak 2006 tarihinde UAİK'dan zenginleştirme faaliyetlerinin durdurulması ve gözetlenmesi için tesislere konulmuş olan mühürlerin sökülmesi istendikten sonra, UAİK müfettişlerinin huzurunda 10 ve 11 Ocak 2006 tarihlerinde santrifüjlere konulan 52 mühür sökülerek faaliyetlere yeniden başlanmıştır.⁸⁵ Ayrıca 31 Ocak 2006 tarihli raporda UAİK, gerekli görüldüğü şekilde Koruma Antlaşması çerçevesinde İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetine devam ettiğini açıklamaktaydı.⁸⁶

Bu gelişmeler üzerine UAİK'nın 4 Şubat 2006 tarihli toplantısında 5 çekimser, 3 ret oya karşılık 27 kabul oyuyla İran'ın nükleer dosyasının BM Güvenlik Konseyine havale edilmesi kararı alındı. UAİK Yönetim Kurulu, nükleer programının barışçı olmasına ilişkin güven

⁸² Report of GOV/2006/27, 28 April 2006, par.25-26.

⁸³ Report of GOV/2006/15, 27 February 2006, par. 38-39.

⁸⁴ Report of GOV/2006/15, 27 February 2006, par. 41.

⁸⁵ Albright, David and Hinderstein, Corey, "Iran's Next Steps: Final Tests and the Construction of a Uranium Enrichment Plant", ISIS, 12 Ocak 2006, s.1, çevrimiçi, <http://www.isis-online.org/publications/iran/irancascade.pdf#search=%22David%20Albright%20Corey%20Hinderstein%20Iran%E2%80%99s%20Next%20Steps%3A%20Final%20%22> ; 10.02.2006.; Report of GOV/2006/15, 27 February 2006, par. 41.

⁸⁶ Update Brief by the Deputy Director General for Safeguards, 31 January 2006 <http://www.iaea.org/NewsCenter/Statements/DDGs/2006/heinenon31012006.pdf> , 21.08.2006.

oluşturucu önlemlerin uygulanmasına dair Kurulun çağrısına İran'ın olumlu cevap vermesini sağlamak amacıyla Kurul, UAİK ve BM Güvenlik Konseyine sunulmak üzere İran'ın yapmak zorunda olduğu hususları şöyle belirlemiştir:⁸⁷

UAİK'nın 3 yıldır çalışmalarını sürdürmesine rağmen, halen İran'ın nükleer faaliyetleriyle ilgili tam bir bilgi ve belgeye ulaşamadığı ve nükleer programla ilgili kuşkuların devam ettiği belirtilen bu kararda şu konular üzerinde durulmaktaydı: 1) UAİK raporlarının ve kararlarının BM Güvenlik Konseyi ile paylaşımının sağlanması 2) İran'ın antlaşma, ek protokol hükümlerinin ötesinde bütün durumlarda UAİK ile tam işbirliği yapmasını ve UAİK'nın denetimini koşulsuz ve sınırlamasız kabul etmesi, 3) UAİK tarafında denetlenmek üzere araştırma ve geliştirmeyi de içeren tüm zenginleştirme faaliyetlerinin tam ve uzun süreli askıya alınması, 4) Ağır su santrallerinin yeniden gözden geçirilerek, sadece enerji amaçlı hafif santrallerin kurulmasının düşünülmesi ve 5) imzalanmış olan Ek Protokol'ün onaylanması ve uygulanması. Ayrıca UAİK Başkanının İran'ın nükleer faaliyetlerine dair BM Güvenlik Konseyine rapor sunması da karara bağlanmıştır.⁸⁸ İran'ın bu karara tepkisi, UAİK ile işbirliği yapmaktan vazgeçebileceği ve uranyum zenginleştirme faaliyetlerine yeniden başlayacağı şeklinde olmuştur.⁸⁹ Bunun üzerine BM Güvenlik Konseyi, 29 Mart 2006 tarihinde 30 gün içinde UAİK tarafından İran'ın nükleer faaliyetleri hakkında rapor hazırlanmasını ve İran'ın nükleer faaliyetlerini askıya alarak UAİK ile işbirliği yapmasını içeren bir çağrı yayınladı.⁹⁰

UAİK'nın bu kararının hukuki dayanağına gelince, UAİK'nın NPT'ye taraf olan devletlerde yaptığı denetim sonucunda nükleer programla ilgili bir sorun tespit ettiği takdirde BM Güvenlik Konseyi'ne rapor etmesi Statüsü⁹¹ gereğidir. Gerçekten de UAİK statüsünün 3.maddenin B bendi 4. paragrafına göre UAİK, faaliyetleriyle ilgili raporları yıllık olarak Genel Kurula sunacağını faaliyetlerle ilgili bir sorun çıkması durumunda bunun Güvenlik Konseyinin görev kapsamına girdiğinden Güvenlik Konseyine bildireceğini ve Statü hükümlerine aykırı davranan üye devletlere yardım yapılmayacağını hükme bağlanmıştır.

BM Güvenlik Konseyi'nin yukarıda anılan çağrısı üzerine UAİK Başkanına İran tarafından 27 Nisan 2006 tarihinde gönderilen mektupta şu hususlar belirtilmekteydi: 1. İran NPT antlaşması ve Ek Protokol uyarınca UAİK ile üç yıldan beri tam bir işbirliği halinde

⁸⁷ IAEA, Resolution adopted by the Board on 04 February 2006, GOV/2006/14, par.1-8.

⁸⁸ Aynı yer, par.1; Welsh, a.g.m., (web)

⁸⁹ Bkz. IAEA, Resolution of GOV/2006/14, 4 February 2006. ; Ret oyları Kuba, Suriye ve Venezuela'ya aittir. Cezayir, Libya, Endonezya, Belarus ve Güney Afrika çekimsiz oy kullanmışlar. NPT'ye taraf olmadığı halde UAİK Yönetim Kurulu üyesi olan Hindistan kabul oyu kullanmıştır. Bkz. Welsh, Steven C., "IAEA formally refers Iranian matter to UN Security Council", çevrimiçi <http://www.cdi.org/news/law/iran-iaea> 22.03.2006.

⁹⁰ Security Council, SC/8679, çevrimiçi <http://www.un.org/News/Press/docs/2006/sc8679.doc.htm> 21.08.2006.

⁹¹ 26 Ocak 1956 tarihinde BM Merkezinde oluşturulan bu Statü, 23 madde ve bir ekten oluşmaktadır. Bkz. http://www.iaea.org/About/statute_text.html

çalışmaktadır. 2. İran geçen üç yıl süresince kendi tesislerine tam ve sınırsız bir şekilde ulaşılmasını sağlayarak günde yaklaşık iki bin kişinin denetimine açmıştır. 3. Tüm nükleer tesisler ve faaliyetler UAİK'nın koruması altındadır. 4. Nükleer materyaller UAİK'ya bildirilmiş ve açıklanmıştır. 5. İran NPT ve Koruyucu Antlaşması çerçevesinde tam olarak yükümlülüklerini yerine getirmektedir.⁹²

1 Haziran 2006 tarihinde 5+1 (BM Güvenlik Konseyi'nin veto yetkisine sahip beş daimi üyesi ile Almanya), İran'ın nükleer programının durdurulmasını sağlamak için öneri paketinin sunulması konusunda anlaşmaya varmışlardır. Bu bağlamda İran'a nükleer programından vazgeçmesi karşılığında çeşitli nihai avantajları içeren "Teşvik Paketi" önerilmiştir. Yapılan açıklamada İran, tüm nükleer dönüştürme ve zenginleştirme faaliyetlerini askıya almayı kabul ederse Güvenlik Konseyi herhangi bir girişimde bulunmayacaktır. Aksi halde BM Antlaşmasının 7. bölümü çerçevesinde bu ülke hakkında gerekli kararların alınacağı belirtilmekteydi. Başlangıçta İran'a karşı yaptırımlara karşı çıkan Rusya ve Çin de Teşvik Paketinde ikna edilmişlerdir.⁹³

Teşvik Paketinin⁹⁴ içeriğine gelince; 5+1 tarafından İran'ın NPT'nin getirdiği yükümlülükler çerçevesinde barışçıl ve sivil amaçlı nükleer enerji geliştirmeye hakkı olduğu teyit edilmekte, NPT ve UAİK statüsü uyarınca uluslararası müşterek projeler aracılığıyla İran'da hafif su santrallerinin kurulmasına aktif destek taahhüt edilmekte ve Güvenlik Konseyinde müzakerelerin başlanması halinde İran nükleer programıyla ilgili tartışmaların askıya alınacağı kabul edilmektedir. Buna karşılık İran da UAİK ile tam bir işbirliği içinde UAİK'ya şeffaflık içinde tüm bilgileri sağlayacağını taahhüt edecek, UAİK tarafından denetlenmek üzere zenginleştirme ve dönüştürmeyle ilgili tüm faaliyetleri askıya alacak ve Ek Protokolün uygulanmasına geçecektir. Pakette geçen diğer hususlar ise şu başlıklar altında geçmektedir:

Uzun dönemde müzakereler kapsamına girecek işbirliği alanları:

- *NPT'nin I ve II. Maddeleri uyarınca herhangi bir ayırım gözetilmeksizin İran'ın barışçıl amaçlı vazgeçilmez nükleer enerji hakkı onaylanmaktadır.*
- *Euratom/İran nükleer işbirliği antlaşmasının yapılarak uygulanması,*

⁹² Report of Gov/2006/27, 28 April 2006, par.6.

⁹³ CNN, "China, Russia on board in sweetened offer to Iran, June 5,2006", çevrimiçi <http://www.cnn.com/2006/WORLD/29.07.2006>.

⁹⁴ bkz. Iran Focus, "Text of P5+1 nuclear package of incentives offered to Iran on 18 July, 2006", çevrimiçi, <http://www.iranfocus.com> 29.07.2006.

- *Uluslararası müşterek projeler aracılığıyla İran'da standartlara uygun ve güvenli hafif su reaktörlerinin kurulmasının aktif olarak desteklenmesi. Nükleer ve radyoaktif atık yönetiminin sağlanması,*
- *Özellikle radyoizotop üretiminde, tarım ve tıpta temel nükleer uygulama araştırma alanlarında olmak üzere hafif su nükleer araştırma reaktörlerinin sağlanması da dahil nükleer araştırma ve geliştirme konularında işbirliğinin sağlanması,*
- *İran'ın nükleer reaktörlerine güvenli yakıt arzının sağlanması için Rusya'daki uluslararası bir tesiste ortak olarak katılması ve müzakerelere bağlı olarak bu tesis İran'da üretilen tüm UF6 elementinin zenginleştirilebileceği,*
- *UAEK'nın gözetim ve katılımıyla ticari anlamda İran'a beş yıllık nükleer yakıt sağlayacak rezervin muhafaza edileceği tampon stokun oluşturulması,*
- *UAEK yönetim kurulunca ön görülecek hususlar çerçevesinde güvenli nükleer yakıtın sağlanması için çok yönlü mekanizmaların geliştirilerek yürütülmesi temelinde İran'a çok yönlü yakıt teminatının getirilmesi.*

Uluslararası güveni oluşturmak amacıyla yapılacak uzun dönemli bir antlaşma şu hususları içerecektir:

- *Askeri boyutu olan faaliyetler de dahil olmak üzere UAEK tarafından rapor edilen tüm sorunların çözüldüğünün UAEK tarafından onaylanması,*
- *İran'da bildirilmeyen herhangi bir nükleer materyal veya faaliyetinin bulunmadığı ve İran'ın sivil nükleer programının özellikle barışçı olduğu hususunda uluslararası kanaatin oluşturulması.*

Bölgenin güvenlik sorunlarıyla ilgili işbirliği ve diyalogu sağlamak için yeni bir konferans desteklenecektir.

DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü) gibi uluslararası yapılara tam entegre olması pratikte desteklenerek İran'ın uluslararası ekonomiye, pazarlara ve sermayeye ulaşmasını sağlamak, İran'da yatırımları doğrudan arttırmak ve bu ülkeyle ticareti geliştirmek için gerekli düzenlemeler yapmak,

Sivil havacılıkla ilgili kısıtlamaları kaldırmak,

İran'ın iletişim altyapısını modernleştirmek ve Internet ağını geliştirerek ileri teknoloji alanında işbirliği yapmak,

İran'ın ABD ve AB'nin tarımsal ürünlerine, teknolojisine ve donanımına erişimi sağlanarak tarımsal gelişimini desteklemek.

İran'a önerilen bu teşvik paketinin içeriğinden anlaşılacağı gibi, bu paketin İran'ın önüne gelen büyük bir fırsat olduğu, şayet olumlu cevap verilirse gerçekten hem enerji açığını gidermiş olacağını, hem de önemli ekonomik ve siyasi kazanımlar elde edeceğini düşünmekle beraber, İran'ın nükleer programını askıya alması karşılığında önerilen teşviklerin ne derece yerine getirileceği, ABD ve İsrail tarafından saldırı gerçekleştirilemeyeceği konjonktür çerçevesinde düşünülürse şüphelidir. Çünkü kitle imha silahlarının bulunmadığı tespit edildiği halde ABD'nin bu gerekçeye dayanarak Irak'ı işgal etmesi durumu dikkate alınırca önerilen teşvik paketinin İran tarafından kabul edilirse ABD'nin bu ülkeye saldırmayacağı garantisi verilmemektedir. Bu da teşvik paketinin en zayıf yönü olarak değerlendirilebilir. Nitekim 2004 yılında 3 AB ülkesiyle yapılan antlaşma uyarınca İran tüm zenginleştirme faaliyetlerini durduracağını taahhüt ettiği halde AB, ABD'nin saldırmasını önleyecek bir taahhütte bulunmağı için uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin yeniden başlatılmasına karar verilmiştir. ABD açısından asıl amaç İran'ın kontrol altına alınarak Ortadoğu olaylarına karışmasını engellemek ve çıkarlarına yönelik İran tehdidini bertaraf etmek için Irak'a yaptığı gibi bu ülkeye de saldırmak olduğu anlaşılmaktadır.

Aslına bakılırsa Teşvik Paketinden önce 15 Kasım 2004 tarihinde İran ile ABD destekli 3 AB devleti (Almanya, Fransa ve İngiltere) arasında imzalanan antlaşma⁹⁵ hükümleri de İran'ın nükleer programını askıya alması ve UAEK ile işbirliği yapması durumunda AB ile Ticaret ve İşbirliği Antlaşması için müzakerelerin başlatılacağını, ekonomik ve siyasi birçok avantajın tanınacağı ve İran'ın DTÖ ile entegre olmasıyla ilgili görüşmelere destek olunacağı gibi teşvik paketinde geçen konularda olduğu gibi İran'a çeşitli konularda fırsat alanı tanınacağını hükme bağlamıştı. Teşvik paketini değerlendireceğini belirten İran'ın cevabının gecikmesi üzerine 12 Temmuz 2006 tarihinde Paris'te toplanan BM 5 daimi üyesi ile Almanya, İran tarafından uranyum zenginleştirme ve dönüştürme faaliyetlerinin durdurulması karşılığında önerilen teşvik paketinin ciddi olarak değerlendirilmediği sonucuna vardıklarını, bu ülkenin uranyum zenginleştirme faaliyetini durdurmayı reddetmesi nedeniyle konuyu yeniden BM Güvenlik Konseyi'ne götürmek için anlaştıklarını ve teşvik paketinden dolayı askıya alınan sürecin yeniden başlatılacağını bildirdiler.⁹⁶ BM Güvenlik Konseyi'nde 31 Temmuz 2006 tarihinde kabul edilen 1696 sayılı kararda İran 31 Ağustos 2006 tarihine kadar uranyum zenginleştirme programını askıya almaması ve UAEK ile tam işbirliği yapmaması halinde BM Antlaşmasının 7.

⁹⁵ IAEA, Information Circular, INFCIRC /637, 26 November 2004, s.4. çevrimiçi, www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/2004/infirc637.pdf - 10.02.2006.

⁹⁶ Aita, Judy and Shelby, David, "Security Council Drafting Resolution on Iran's Nuclear Program", çevrimiçi, <http://usinfo.state.gov/usinfo> , 16.08.2006.

bölümü çerçevesinde öncelikle ekonomik ve diplomatik yaptırımların uygulanması yoluna gidileceğini belirtilmektedir.⁹⁷ İranlı yetkililer, 22 Ağustos 2006 tarihinde Teşvik paketini değerlendireceğini ve sivil amaçlı nükleer enerji programına getirilecek her hangi bir kısıtlamayı kabul etmeyeceklerini, diyalogun en mantıklı çözüm yolu olduğuna inandıklarını ve müzakerelere hazır olduklarını bildirdiler.⁹⁸ 22 Ağustos 2006 tarihinde⁹⁹ İran tarafından Teşvik Paketine ret veya kabul gibi bir cevap verilmeyip nükleer programla ilgili batılı ülkelerle müzakerelere başlanacağı belirtilmektedir. İran'ın cevabının tatmin edici olmamasına ve 26 Ağustos 2006 tarihinde Arak Ağır Su Nükleer Santralının¹⁰⁰ açılışıyla nükleer programını açıkça devam edeceğini açıklamıştır. Yapılan müzakerelerden sonuç alınmayınca 23 Aralık 2006 tarihinde BM Güvenlik Konseyinde Çin ve Rusya'nın da üzerinde uyuştukları bir yaptırım kararı alınmıştır. İran'a doğrudan ya da dolaylı hassas nükleer malzeme ve balistik füze satışı ya da transferinin engellenmesini öngören yaptırım kararını, oybirliğiyle alındı. Kararda, İran'ın UAEK ile işbirliği yaparak nükleer faaliyetlerini gecikmeksizin askıya alması istenmekte, ayrıca tüm ülkelerden İran'ın nükleer zenginleştirme, yeniden işleme, ağır su reaktörleri, nükleer silah sevkiyat sistemlerinin geliştirilmesi ve bu konularla ilgili araştırma-geliştirme faaliyetlerine katkıda bulunacak malzemelerin, teknolojinin ve finansmanın İran'a sağlanmasını ve satışlarının yasaklanması talep edilmekte ve İran'ın bu tür faaliyetlerine katılan kişilere ve kurumlara seyahat yasağı ve mallarının dondurulması gibi yaptırımlar getirmektedir.¹⁰¹ İran Dışişleri Bakanlığı, BM Güvenlik Konseyi'nin kararının ardından yaptığı açıklamada, kararı 'hukuk dışı, BM Güvenlik Konseyi'nin görevi dışında ve uluslararası kurallara aykırı bir girişim olarak niteledi. Kararın, ABD ve İngiltere'nin, Konsey'i kendi çıkarları için alet olarak kullandığının bir göstergesi olduğu savunulan açıklamada, bu ülkelerin NPT'e bağlı kalmadıkları ve kendi nükleer programlarını geliştirmeyi sürdürdükleri kaydedildi.¹⁰² ABD, daha sert önlemler getirmediği için bu karardan memnun kalmamıştır. Çin ve Rusya'nın İran ile sıkı ekonomik ilişkilerinin olması nedeniyle buna yanaşmamışlardır.¹⁰³ İran'ın bu tavrını sürdürmesi halinde Güvenlik Konseyi diğer ekonomik yaptırımlardan başlayarak zorlama tedbirleriyle ilgili süreci ağırlaştırabilir. Sorunun müzakereler yöntemiyle çözülmesinden yana olan Çin ve Rusya'nın tavrı Güvenlik Konseyinde çıkacak kararı etkilemekle beraber, kendi kendine yeterli olan İran'a uygulanacak ekonomik

⁹⁷ Security Council, SC/8792, 5500th Meeting (AM), çevrimiçi www.un.org/News/Press/docs/2006/sc8792.doc.htm - 52k, 21.08.2006.

⁹⁸ USAToday, "Iran promises response to nuclear incentive package on Aug. 22", çevrimiçi http://www.usatoday.com/news/world/2006-07-20-iran_x.htm, 14.08.2006.

⁹⁹ Zaman Gazetesi, 23.08.2006, s.13.

¹⁰⁰ Yılda 16 ton ağır su üretilecek bu santralde atom bombası başlığı yapımında kullanılabilir plütonyum da üretilebilecek. Zaman Gazetesi, 27.08.2006, s.13.

¹⁰¹ 23.12.2006 tarihli saat 23:00 TRT Haberleri ve aynı tarihli TRT Teleteks haberleri 122.sayfa.

¹⁰² CNN Türk, "BM İran'a Yaptırımı kabul etti", <http://www.cnnturk.com/DUNYA/haber>, çevrimiçi, 24.12.2006

¹⁰³ CNN, "Iran's leader: U.N. will regret nuclear sanctions", <http://www.cnn.com/2006/WORLD>, çevrimiçi, 24.12.2006.

yaptırımların sonuç vereceği beklenmediği gibi askeri müdahaleler de taraflar açısından korkunç sonuçlara yol açabileceği düşünüldüğünden Teşvik Paketi üzerinde müzakerelere devam edilecektir.

VIII. İran'ın Nükleer Silah Gerçekliği, Denetimi ve Değerlendirilmesi

Teknik olarak nükleer silah üretme aşamasına geçebilmek için 20-25 kg dolayında silah aşamasına gelmiş uranyum olması veya basit göçme araçları için 6-8 kg dolayında ayrılmış plütonyum oranına sahip olmak gerekir. Uranyum alanında İran Natanz'da gaz santrifüj uranyum zenginleştirme tesislerini kurmuştur. Bu tesisler Buşehr nükleer elektrik santraline yakıt sağlamak üzere düşük zenginleştirilmiş uranyum üretecek kapasitede tasarlanmıştır. Plütonyum alanında ise İran ağır su 40 MW gücünde bir reaktör inşa etme girişiminde bulunmuştur ki bu reaktörde, nükleer silah aşamasına gelecek şekilde plütonyumu yakıttan ayıracak teknolojiler kullanılacaktır. İran'ın bunu başarabilme durumuna gelince, her şeyden önce UF₆ denilen yüksek oranda zenginleştirilmiş uranyum elde etmek için İsfahan Dönüştürme Tesislerindeki teknik problemlerin giderilmesi gerekmektedir. Uranyum dönüştürme sürecinde işlenmiş uranyum oksidinin (sarı kaplama-U₃O₈) arıtım aşaması, İran tarafından kullanılan belirli kimyasal işlemler ve donanımlar saf UF₆'nın üretilmesinde ikinci plandadır. Uranyum Dönüştürme Tesislerinde üretilen UF₆, besleme malzemesi olarak kullanılmayacak kadar molybdenum ve diğer elementlerin kalıntılarıyla kirlenmektedir. Uranyum Dönüştürme Tesislerini düşük seviyede çalıştırma da İran'ın ileride bu problemi çözme ihtimali yüksektir. İkinci olarak nükleer silah programını destekleyecek yeterli miktarda silah aşamasına gelen uranyumu üretmeden önce İran, Natanz'daki Pilot Yakıt Zenginleştirme tesislerini tamamlayarak çalıştırması gerekmektedir. Şu anda bu tesislerde 164 makineden oluşan kaskad kurulmuştur.¹⁰⁴ 3 AB ülkesiyle imzalanan askıya alma antlaşmasından önce bu kaskad UF₆ gazıyla kısa süre çalıştırılmıştır. 164 santrifüjlü kaskadın silah aşamasına gelen uranyumu üretecek aşamaya gelmesi on yıldan fazla zaman alacaktır. Askıya rağmen İran, pilot santrifüj tesisi için orijinal olarak planlanan ek 164 makineli beş kaskadı tamamlamak için 1200 fazla santrifüj makinesini imal etmiş ve monte etmiştir.

Bu santrifüjlerin işlevsel olduğu takdirde, nükleer silah kullanımı için gereken yüksek oranda zenginleştirilmiş uranyum (²³⁵U'nun % 90'ı kadar) üretecek sınırlı kapasiteye ulaşabilecektir. İdeal şartlarda 1000 santrifüjlü pilot santral, iki üç yıllık çalışmadan sonra teorik olarak yılda 10 kg yüksek oranda zenginleştirilmiş uranyum üretebilir. Ne var ki şu anda kurulu pilot santral, düşük oranlı zenginleştirilmiş uranyum (²³⁵U'nun % 5'i kadar) olan nükleer enerji

¹⁰⁴ Chipman, John, "Iran's Strategic Weapon Programmes", Press Launch Arundel House, London 6 September, 2005, s.2. çevrimiçi <http://www.iiss.org/publications/strategic-dossiers/irans-strategic-weapons-programmes>, 14.08.2006.

üretecek şekilde ayarlanmıştır.¹⁰⁵ İran mevcut tesislerinin dizaynında değişiklik yaparak yüksek oranlı uranyumu en az bir iki yıl içinde üretecek aşamaya ancak gelebilir. Şu anda planlandığı gibi pilot santral yapımı tamamlanırsa iyileştirilmiş yüksek oranlı zenginleştirilmiş uranyum üretimine geçecek şekilde ayarlanması altı aylık bir sürede söz konusu olur. İran'ın bunun yerinde başka alternatifleri de vardır. Nükleer enerji santrali yakıtı için üretilen düşük oranlı zenginleştirilmiş uranyum stoklarını ayırarak kısa zamanda yüksek oranda zenginleştirilmiş uranyum için besleyici araç olarak kullanabilir. Teoride bu yöntemle 1000 makineli pilot santral, en az bir yıllık veya elde edilecek kaynağa bağlı olarak birkaç aylık bir çalışmadan sonra silah aşamasındaki zenginleştirilmiş uranyum üretebilir¹⁰⁶.

Başka bir kaynağa¹⁰⁷ göre İran'ın 2004 kasımından beri iyi şartlarda çalışan 700 santrifüjünün olduğunu, sökülmüş halde olan binden fazla p-1 santrifüjlerinden ayda 70-100 adetini monte etme yeteneğinin olduğunu ve 2006 yılı sonuna kadar 1300-1600 arasında santrifüje sahip olacağını ve tüm bu santrifüjleri kaskadlara kombine etmesi, kontrol donanımını kurması, besleme ve geri bildirim sistemlerini oluşturması ve santrali test etmesi en az bir yılı alır.

İran tarafından UAEK'a bildirilen tüm nükleer materyaller izlenmektedir. Kurula daha önce rapor edilen az sayıdaki miktarlar dışında UAEK İran'da bildirilmeyen nükleer materyalle karşılaşmamıştır. Bununla beraber İran'ın santrifüj programının kapsamı ve içeriği bağlamında UAEK'nın bilgi alanında boşluklar olabilmektedir. Bu nedenden ve İran'ın nükleer programındaki askeri faktörü de içeren UAEK'ın bilgi alanındaki diğer boşluklardan dolayı UAEK, İran'da bildirilmeyen nükleer materyal ve etkinliklerinin olmadığı konusunda güvence verecek durumda değildir.

İran'ın tüm nükleer programının açıklığa kavuşması için UAEK'nın üç yılı aşan çalışmasından sonra bilgi alanındaki boşluklar halen sorun konusu olmaya devam etmektedir. Bu konudaki her hangi bir ilerlemenin sağlanması İran'ın şeffaflık içinde tam işbirliği yapmasına bağlıdır. 2006 yılının şubat ayına kadar İran Korunma Antlaşmasının uygulanmasını kolaylaştırmış, ek protokol hükümlerini de dikkate alarak UAEK tarafından istenen askeri alanlara erişimi de kapsayan bazı şeffaflık önlemlerini de yerine getirmiştir. Belgelere, çift kullanımlı donanıma ve ilgili bireylere ulaşma gibi ek şeffaflık önlemlerinin de yerine getirilmesi, zenginleştirme programının ve Fizik Araştırma Merkezince alınan malzeme ve donanımın ikili kullanımı ve amacının kapsam ve özelliğinin UAEK tarafından denetlenmesi

¹⁰⁵ Bkz. Report of GOV/2004/83, 15 November 2004, par.24-25

¹⁰⁶ Chipman, a.g.m., s.2.

¹⁰⁷ Albright and Hinderstein, a.g.m., s.3.

durumunda umut verici gelişme sağlanabilir. Bu şeffaflık önlemleri halen sağlanmış olmayıp, İran'ın ek protokol hükümlerinin uygulanmasını durdurma ve UAİK'nın Korunma antlaşması çerçevesinde yaptığı denetlemelere sınırlama kararı, UAİK'nın konuları aydınlığa kavuşturma ile bildirilmemiş nükleer materyal ve faaliyetlerinin olmadığını doğrulama yeteneğini sınırlandırmaktadır.

UAİK'nın korunmayla ilgili denetleme faaliyetlerinin, Kurulun İran'ın yerine getirmeyi istediği güven oluşturuıcı önlemlerinin kapsamını ve doğasını etkilerken, koruma yükümlülükleri ile güven oluşturuıcı önlemlerinin birbirinden farklı, ayrı ve birbirlerinin yerine geçmediğini dikkate almak gerekmektedir. Güven oluşturuıcı önlemler her zaman koruma yükümlülüklerinin tam olarak yerine getirilmesinin yerine geçmemektedir. Bu bağlamda UAİK'nın diğer durumlarda olduğu gibi İran'ın durumunda da bir yargı ve sonuca varması, kendisine denetlenebilir uygun bilgilerin verilmesine bağlıdır.¹⁰⁸ 18 Kasım 2005 tarihli raporda da benzer değerlendirmeler söz konusu olup, Askeri atölyelere giriş izninin alınmaması, Fizik Araştırma Merkeziyle ilişkili Araştırma ve Geliştirme alanlarına giriş izni verilmemesi gibi konularda UAİK'nın karşılaştığı sorunlara dikkat çekilmektedir.¹⁰⁹

SONUÇ

Nükleer enerjinin üretildiği ülkelerde istendiği takdirde nükleer silahlar da üretilebileceği durumu, uluslararası hukukta bu enerjinin kullanımıyla ilgili herhangi bir yasaklama getirilmemesinde etkili olmuştur. Uluslararası Adalet Divanı'nın danışma görüşünden de anlaşılacağı gibi nükleer silahlarla ilgili mutlak bir yasaklama getiren uluslararası bir belgenin olmaması uluslararası hukukun önemli eksikliklerinden bir tanesi olup, devletleri nükleer silah üretiminden caydıracak hukuki anlamda mutlak bir mekanizma bulunmamaktadır. Bunda uluslararası hukukun henüz gelişimini tamamlamadığının da payı vardır. NPT gibi konuyla ilgili mevcut antlaşmalar nükleer silahların denetlenmesi, yayılmasının engellenmesi ve bu teknolojinin diğer ülkelere transfer edilmemesi yönünde düzenlemeler getirirken UAİK kontrolünde nükleer enerjinin üretilmesini ve bu konuda yardımlaşmayı desteklemektedir. NPT'nin sadece taraf olan devletler bakımından bağlayıcılığı dikkate alınırsa taraf olmayan devletlerin nükleer enerji ve silah üretmelerinde UAİK denetimi söz konusu olmamaktadır. Sadece NPT'ye taraf olan devletlerde UAİK denetimi olması NPT'nin en zayıf yönüdür. Yürürlükte olan uluslararası hukuk teamüllerine göre her ne kadar bir antlaşmaya taraf olmayan bir devleti bu antlaşma hükümlerine uyma gibi bir zorunluluğu olmasa da BM antlaşmasının 2/6

¹⁰⁸ Report of GOV/2006/27, 28 April 2006, Par.33-36; Report of GOV/2006/15, 27 February 2006, Par. 46-54.

¹⁰⁹ Report of GOV/2005/87, 18.Novemner 2005, s.5.

maddesi dikkate alınırca uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden nükleer silah üretimi söz konusu olduğu takdirde NPT'ye taraf olmayan devletlerde de UAEK kontrolü yaptırılabilir. BM'nin hukuki bir işlev görmekten ziyade veto yetkisine sahip devletlerden dolayı siyasi işlev görmesi ve bu niteliğiyle uluslararası topluluğu temsil etmekten uzak olması, bütün devletlerde nükleer faaliyetlerin kontrol edilmesini imkânsızlaştırmaktadır.

NPT'ye taraf olan devletlerden 34'ünün yükümlü oldukları halde bu antlaşmanın 3. maddesi gereğince UAEK ile Korunma Antlaşmasını yapmamaları ve ek protokolün de 118 devlette yürürlükte olmaması¹¹⁰ nükleer program konusunda uluslararası toplumda ciddi çatlaklıklar olduğunu göstermekte ve üye bir devletin güvenliğini ileri sürerek NPT'den çıkabileceği dikkate alınırca sadece NPT'ye taraf olmak da fazla bir şey ifade etmemektedir.

İsrail gibi NPT'ye taraf olmayan devletlerdeki nükleer silahların denetlenmemesi ve siyasi amaçlarla bazı ülkelerin bu silaha sahip olmalarına göz yumulması NPT'ye taraf olan ve UAEK denetimine tabi olan İran'ın nükleer programına karşı çıkan devletler açısından ciddi bir çelişki oluşturmaktadır. Sadece İran'ın değil bütün devletlerin nükleer silahlar üretmekten caydırılması çalışmaları olduğu takdirde uluslararası toplum tarafından daha ciddi ve samimi gayretler olarak algılanacağı gibi uluslararası hukukun bu konudaki yetersizlikleri de giderilecektir. İran'ın nükleer programını bırakması karşılığında önerilen Teşvik Paketini kabul etmesi ve tüm nükleer çalışmaları durdurması durumunda ABD veya İsrail tarafından saldırıya uğramayacağı garantisini verilmemektedir. Nitekim BM denetçileri ile UAEK tarafından Irak'ta kitle imha silahları bulunmadığı ve mevcut olanlar imha edildiği raporlarda belirtildiği halde ABD'yi bu ülkeyi işgalinden vazgeçirememiştir. Bu işgalle birlikte ülke halen kaos içinde ve bir türlü huzur ve istikrar sağlanamamaktadır.

İran'ı nükleer programından vazgeçirmek için her şeyden önce şiddet içeren politikalar bir tarafa bırakılıp müzakereler yöntemiyle teşvik paketinde belirtilen hususlara öncelik tanınması gerekmektedir. Bu ülkeye karşı askeri bir operasyonda bulunmak telafisi imkansız sonuçlara yol açabileceği gibi medeniyetler çatışması ile batı ve İslam toplumu arasındaki çelişkileri derinleştirebilecek nitelikte barış ve güvenliği bozabilir. Bölgenin nükleer ve kitle imha silahlarından arındırılması için İsrail başta olmak üzere BM önceliğinde bölgesel barış konferansı düzenlemesi hayati önem arz etmektedir.

Enerji amaçlı nükleer santrallerin de getireceği kurulum maliyetleri, güvenlikleri, radyasyon yayabilme olasılıkları ve uzun ömürlü olmamaları gibi faktörlerin insanlığın enerji ihtiyacını karşılayacak başlıca enerji kaynağı olmaktan çıkardığı göz önünde bulundurulursa

¹¹⁰ Introductory Statement to the Board of Governors by IAEA Director General Dr. Mohamed ElBaradei, çevrimiçi <http://www.iaea.org/NewsCenter/Statements/2006/ebsp2006n003.html>, 22.03.2006.

İran'ın enerji amaçlı olsa da yürüttüğü nükleer programın sahip olduğu petrol ve doğal gaz kaynakları kadar ne derece enerji ihtiyacını karşılayacağı hususunda bir çalışma yapılmış değildir. Petrol ve gaz gibi muazzam enerji kaynaklarına sahip olan bölgenin makus kaderini değiştirmek, ekonomik, kültürel ve sosyal gelişmeyi sağlayarak bölgenin refah düzeyini artırmak için siyasal, kültürel ve rejim gibi her türlü farklılığı bir tarafa bırakarak AB örneğinde olduğu gibi karşılıklı ticareti geliştirmeye, ekonomik temelli siyasal entegrasyonun sağlanmasına ve dış müdahaleleri engellemek için demokratik kurumların oluşturularak işlevsel hale getirilmesine bağlıdır.

KAYNAKLAR

Acar, Cemal, Soğuk Savaş Dönemi Süper Güçlerin Hakimiyet Mücadelesi, Frapan y., Ankara, 1991

Address by H.E.Dr.Mahmood Ahmadinejad President of the Islamic Republic of Iran Before the Sixtieth Session of the United Nations General Assembly New York 17 September 2005, s.8. çevrimiçi, <http://www.un.org/webcast/ga/60/statements/iran050917eng.pdf#search=%22united%20nations%20BMA%20Ahmadinejad%20%22> 06.02.2006.

Aita, Judy and Shelby, David, "Security Council Drafting Resolution on Iran's Nuclear Program", çevrimiçi, <http://usinfo.state.gov/usinfo>, 16.08.2006.

Alaxander's Gas & Oil Connection News & trends: Middle East "Iran may run out of oil in 90 years", volume 10, issue #20 Wednesday, October 26, 2005, çevrimiçi <http://www.gasandoil.com/goc/news/ntm54300.htm>, 09.02.2006.

[Albright, David and Hinderstein, Corey, "Iran's Next Steps: Final Tests and the Construction of a Uranium Enrichment Plant", ISIS, 12 Ocak 2006, s.1, çevrimiçi, http://www.isis-online.org/publications/iran/irancascade.pdf#search=%22David%20Albright%20Corey%20Hinderstein%20Iran%20E2%80%99s%20Next%20Steps%3A%20Final%20%22](http://www.isis-online.org/publications/iran/irancascade.pdf#search=%22David%20Albright%20Corey%20Hinderstein%20Iran%20E2%80%99s%20Next%20Steps%3A%20Final%20%22); 10.02.2006

Ana Britannica, C.31 ve 24, Hürriyet y., İstanbul, 1994

Arı, Tayyar, 2000'li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi, 4.baskı, Alfa y. İstanbul, 1999

[BBC News, "UNprobebacks Iran nuclear claim", çevrimiçi http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle_east/4013321.stm](http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle_east/4013321.stm), 10.02.2006.

[China View, "Iran to involve foreign investments in nuclear program", çevrimiçi http://news.xinhuanet.com/english/2005-11/06/content_3738072.htm](http://news.xinhuanet.com/english/2005-11/06/content_3738072.htm), 10.02.2006.

Chipman, John, "Iran's Strategic Weapon Programmes", Press Launch Arundel House, London 6 September, 2005, çevrimiçi <http://www.iiss.org/publications/strategic-dossiers/irans-strategic-weapons-programmes>, 14.08.2006.

CNN, "China, Russia on board in sweetened offer to Iran, June 5, 2006", çevrimiçi <http://www.cnn.com/2006/WORLD/> 29.07.2006.

[Elbaradei, Mohamed, Nwogugu, Edwin and Rames, John, "International law and nuclear energy: Overview of the legal framework", çevrimiçi http://ecolu-info.unige.ch/colloques/Chernobyl/pages/Opelz.html](http://ecolu-info.unige.ch/colloques/Chernobyl/pages/Opelz.html) 9.02.2006.

Genel Kültür Ans. Milliyet y., İstanbul., 1991

Global Security, “Natanz [Kashan]” çevrimiçi,
<http://www.globalsecurity.org/wmd/world/iran/natanz.htm> 10.02.2006.

Haas, Ed, “U.S. endorsed Iranian plans to build massive nuclear energy industry Cheney Rumsfeld & Wolfowitz behind Iran Nuclear Program initiated during Ford Administration” March 6, 2006, çevrimiçi
<http://www.globalresearch.ca/index.php?context=viewArticle&code=HAA20060306&articleId=2067> 14.08.2006.

Hafezi, Parisa, “U.S., Britain warn of sanctions in Iran nuclear case” çevrimiçi,
<http://www.reuters.com/newsArticle.jhtml?type=worldNews&storyID=68892488section=news> , 21.08.2006.

IAEA “Statute of IAEA”, çevrimiçi http://www.iaea.org/About/statute_text.html
09.02.2006

IAEA, “ Country profile/Iran”,
http://wwwpub.iaea.org/MTCD/publications/PDF/cnpp2004/CNPP_Webpage/countrypofiles/Iran/Iran2003.htm, 6.02.2006.

IAEA, “Information Circular, INFCIRC/214, 13 December 1974.” Çevrimiçi
<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/Others/infirc214.pdf#search=%22INFCIRC%2F%20214%22> 10.02.2006.

IAEA, Information Circular, INFCIRC /637, 26 November 2004, s.4. çevrimiçi,
www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/2004/infirc637.pdf -10.02.2006.

IAEA, Resolution adopted by the Board on 04 February 2006, GOV/2006/14

IAEA, Resolution adopted on 11 August 2005, GOV/2005/64, çevrimiçi,
<http://www.iaea.org/NewsCenter/Focus/IaeaIran/index.shtml>, 21.08.2006.

IAEA, Resolution adopted on 18 June 2004, GOV/2004/49, 18 Haziran 2004, çevrimiçi
<http://www.iaea.org/NewsCenter/Focus/IaeaIran/index.shtml>, 21.08.2006 .

IAEA, Resolution adopted on 29 November 2004, GOV/2004/90, çevrimiçi,
<http://www.iaea.org/NewsCenter/Focus/IaeaIran/index.shtml>, 21.08.2006.

ICJ, “Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, General List No. 95, 8 July 1996”, çevrimiçi <http://www.icj-cij.org/icjwww/icasess/iunan/iunanframe.htm>,
9.02.2006.

ICRC, “Advisory Opinion of the International Court of Justice on the legality of the threat or use of nuclear weapons”, çevrimiçi,
<http://www.icrc.org/Web/Eng/siteeng0.nsf/iwpList514/1CD94451A1CD4C54C1256B66005A60EB>, 09.02.2006

Introductory Statement to the Board of Governors by IAEA Director General Dr. Mohamed ElBaradei, çevrimiçi,
<http://www.iaea.org/NewsCenter/Statements/2006/ebsp2006n003.html>, 14.08.2006.

Iran Focus, “Text of P5+1 nuclear package of incentives offered to Iran on 18 July, 2006”, çevrimiçi, <http://www.iranfocus.com> 29.07.2006.

Katzman, Kenneth, “Iran: Arms and Weapons of Mass Destruction Suppliers”, Report for Congress, January 3, 2003, s.12, çevrimiçi,
<http://www.fas.org/sgp/crs/nuke/RL30551.pdf#search=%22Kenneth%20Katzman%20Iran%3A%20Arms%20and%20Weapons%20%22> 10.02.2006

[Koch, Andrew and Wolf, Jeanette, "Iran's Nuclear Facilities: a Profile", 1998 by the Center for Nonproliferation Studies, s.2, çevrimiçi](http://www.acsa.net/irannuclear/iranrpt.pdf#search=%22Koch%2C%20Andrew%20and%20Wolf%2C%20Jeanette%22)
<http://www.acsa.net/irannuclear/iranrpt.pdf#search=%22Koch%2C%20Andrew%20and%20Wolf%2C%20Jeanette%22> ,10.02.2006.

[Linzer, Dafna, "Past Arguments Don't Square With Current Iran Policy", çevrimiçi,](http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A3983-2005Mar26.html)
<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A3983-2005Mar26.html>, 14.08.2006

[National Security Study Memorandum 219, Citation: Box 2, National Security Decision Memoranda and Study Memoranda, Gerald R. Ford Library, çevrimiçi](http://www.ford.utexas.edu/library/document/nsdmnssm/nssm219a.htm)
<http://www.ford.utexas.edu/library/document/nsdmnssm/nssm219a.htm>, 14.08.2006.

Newsmax, çevrimiçi, <http://www.newsmax.com/archives/articles/2005/9/14/212136.shtml>,
06.02.2006.

Newsweek, "Diplomacy and Force Newsweek Interview with Mohamed ElBaradei",
12.01.2006", çevrimiçi, <http://www.msnbc.msn.com/id/10858243/site/newsweek>.
09.02.2006.

NTI, "Country Profile/Iran", çevrimiçi, http://www.nti.org/e_research/profiles/Iran/3119.html ,
21.08.2006.

Oefre, "Iran - Constitution", çevrimiçi, <http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/ir.html> 29.01.2005.

Pazarcı, Hüseyin, Uluslararası Hukuk Dersleri, II Kitap, 6.bs., Turhan Kitabevi, Ankara, 1999,
Pazarcı, Hüseyin, Uluslararası Hukuk Dersleri, IV Kitap, Turhan Kitabevi, Ankara, 2000,

[Regnum, "IAEA inspectors found traces of highly enriched uranium in Iran", çevrimiçi](http://www.regnum.ru/english/polit/639257.html)
<http://www.regnum.ru/english/polit/639257.html> , 21.08.2006.

Report of GOV/2005/87, 18 November 2005.

Report of GOV/2006/27, 28 April 2006.

Report of GOV/2003/40, 6 June 2003.

Report of GOV/2003/63, 26 August 2003.

Report of GOV/2003/75, 10 November 2003.

Report of GOV/2004/11, 24 February 2004.

Report of GOV/2004/83, 15 November 2004.

Report of GOV/2006/15, 27 February 2006.

(Bu raporlar UAEK'nın "Reports by Director General to The Board of Governor of IAEA, çevrimiçi, <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2005/gov2005-87.pdf> IAEA, 10.02.2006 ve <http://www.iaea.org/NewsCenter/Focus/IaeaIran/index.shtml>, 21.08.2006" den alınmıştır. (Atıflarda Report of GOV/... olarak gösterilmektedir.)

Safdari, Cyrus, "Iran needs nuclear energy, not weapons" Le Monde diplomatique Nov
2005, çevrimiçi <http://groups.google.com/group/alt.france/msg/f30f20ca46cd1e98>
10.02.2006.

[Sahimi, Muhammed, "Iran's Nuclear Energy Program. Part V: From the United States Offering Iran Uranium Enrichment Technology to Suggestions for Creating Catastrophic Industrial Failure" çevrimiçi,](http://www.payvand.com/news)
<http://www.payvand.com/news> , 10.02.2006.

Sander, Oral. Siyasi Tarih 1918-1990, 2.bs. İmge Kitabevi, Ankara, 1991

Security Council, SC/8679, çevrimiçi <http://www.un.org/News/Press/docs/2006/sc8679.doc.htm>
21.08.2006.

Security Council, SC/8792, 5500th Meeting (AM), çevrimiçi
www.un.org/News/Press/docs/2006/sc8792.doc.htm - 52k, 21.08.2006.

[Soraya Sepahpour-Ulrich, "Iran's Nuclear Threat 10.02.2006", çevrimiçi
<http://www.payvand.com/news/06/oct/1010.html>, 21.08.2006.](http://www.payvand.com/news/06/oct/1010.html)

Şahin, Sümer, "Dünya'da ve Bölgede, Alternatif Enerji Kaynakları İçinde Nükleer Enerjinin Yeri ve Önemi", (çevrimiçi) <http://w3.gazi.edu.tr/~sumer> 11.07.2006.

[The Hindu, "Iran and the invention of a nuclear crisis", çevrimiçi
<http://www.hinduonnet.com/2005/09/21/stories/2005092105231000.htm>, 14.08.2006.](http://www.hinduonnet.com/2005/09/21/stories/2005092105231000.htm)

[Update Brief by the Deputy Director General for Safeguards, 31 January 2006
<http://www.iaea.org/NewsCenter/Statements/DDGs/2006/heinonen31012006.pdf> ,
21.08.2006.](http://www.iaea.org/NewsCenter/Statements/DDGs/2006/heinonen31012006.pdf)

[USAToday, "Iran promises response to nuclear incentive package on Aug. 22", çevrimiçi
\[http://www.usatoday.com/news/world/2006-07-20-iran_x.htm\]\(http://www.usatoday.com/news/world/2006-07-20-iran_x.htm\), 14.08.2006.](http://www.usatoday.com/news/world/2006-07-20-iran_x.htm)

[Wastell, David, "Iran Rejects Curbs and Demands to Join the 'Nuclear Club', çevrimiçi
<http://www.telegraph.co.uk/news/main.jhtml?xml=/news/2004/06/13/wiran13.xml&sSheet=/news/2004/06/13/ixworld.html> 10.02.2006.](http://www.telegraph.co.uk/news/main.jhtml?xml=/news/2004/06/13/wiran13.xml&sSheet=/news/2004/06/13/ixworld.html)

Welsh, Steven C., "IAEA formally refers Iranian matter to UN Security Council", çevrimiçi <http://www.cdi.org/news/law/iran-iaea> 22.03.2006.

Wikipedia, "Enriched uranium", (çevrimiçi) <http://en.wikipedia.org/wiki/Uranium-235> ,
23.07.2006

Wikipedia, "Nuclear Non-Proliferation Treaty" çevrimiçi,
http://en.wikipedia.org/wiki/Nuclear_Non-Proliferation_Treaty ,10.02.2006.

Wikipedia, "Nuclear program of Iran", çevrimiçi,
http://en.wikipedia.org/wiki/Iran's_nuclear_program , 14.08.2006.

Zaman Gazetesi, 23.08.2006

Ek: Tablo-UAEK ya bildirilen nükleer programla ilgili tesisler ve durumu (2004 yılı itibarıyla)¹¹¹

YERLEŞİM YERİ	TESİS	DURUMU
TAHRAN NÜKLEER ARAŞTIRMA MERKEZİ	Tahran Araştırma Reaktörü	Faaliyette
	Molybdenum, Iodine ve Xenon Radyoizotop Üretim Tesisi (Karma Tesis)	İnşaatı Tamamlanmış, Henüz Faaliyette Değil
	Cabir Bin Hayan Çok Amaçlı Laboratuvar	Faaliyette
	Atık Bulundurma Tesisi	Faaliyette
TAHRAN	Kalaye Elektirik Şirketi	Pilot Zenginleştirme Tesisi Sökülerek Santrifüj Zenginleştirme Araştırma Ve Geliştirme Tesisine Dönüştürülmüştür.
BUŞEHR	Buşehr Nükleer Enerji Santrali	Yapım Aşamasında
İSFAHAN NÜKLEER TEKNOLOJİ MERKEZİ	Minyatüre Edilmiş Nötron Kaynak Reaktörü	Faaliyette
	Hafif Su Alt Kritik Reaktör	Faaliyette
	Ağır Su Sıfır Enerji Reaktörü	Faaliyette
	Yakıt İmal Laboratuvarı	Faaliyette
	Uranyum Kimya Laboratuvarı	Kapatıldı
	Uranyum Dönüştürme Tesisi	Test/ Faaliyet Aşamasında
	Grafit Alt Kritik Reaktörü	Faaliyetten Kaldırılmıştır
	Yakıt İmal Etme Santrali	Ayrıntılı Tasarım Aşamasında
	Zirkonyum Üretim Santrali	Yapım Aşamasında
NATANZ	Pilot Yakıt Zenginleştirme Santrali	Faaliyette; Şimdilik Askıda
	Yakıt Zenginleştirme Santrali	Yapım Aşamasında, Şimdilik Askıda
KARAJ	Radyoaktif Atık Deposu	Kısmen Faaliyette
LAŞKARABAD	Pilot Uranyum Lazer Zenginleştirme Santrali	Sökülmüş
ARAK	İran Nükleer Araştırma Reaktörü (IR-40)	Ayrıntılı Tasarım Aşamasında
	Radyoizotopları Üretme Tesisi	Yapım Aşamasında
	Ağır Su Üretim Santrali	Yapım Aşamasında
ANARAK	Atık Depolama Tesisi	Atıkları Laboratuvara Transfer Edecek Tesis

¹¹¹ Report of 15 November 2004, GOV/2004/83, Annex 1, s.1.